

РОЗДІЛ 3. МАС–МЕДІА ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛЬНОГО КОНСТРУЮВАННЯ

3.1. Культурно-цивілізаційні засади становлення масмедіа

Патерни (конструкції свідомості), за допомогою яких людина інтерпретує навколишню дійсність, змінюються під впливом нового досвіду, через взаємодію з іншими людьми, але найбільший вплив на свідомість сучасної людини мають масмедіа. Успішні запозичення цивілізаційних досягнень збагачують культури, роблять суспільство інформаційно відкритим. Досвід світової історії показав, що найбільшого розквіту досягли ті культури і цивілізації, які знаходилися на перетині торговельних шляхів, мали доступ до досягнень давніх культур та здобутків інших цивілізацій. Культури, які виникли на теренах взаємодії різних цивілізацій, досягли значних успіхів (Стародавній Єгипет, Шумер, Акад, Греція, Рим, Імперія Каролінгів, Київська Русь, США, Канада). Для того, щоб зрозуміти обумовленість становлення медіакультури різних культурних цивілізацій, її відкритість чи закритість, необхідно звернутися до витоків історії цих цивілізацій, під якими ми розуміємо суспільства, що синтезували різні локальні культури і здійснили якісний стрибок в інформаційному обміні: створили писемність — засіб зберігання і трансляції інформації, закони, науки.

Першим етапом в історії світової цивілізації є етап первісної дописемної культури. Цій культурі були притаманні усні форми зв'язку та передачі інформації. Вона заснована на принципах колективного способу життя, сприйняття і розуміння навколишнього світу та на засадах доцільності. До виникнення писемності люди спілкувалися за допомогою усного мовлення: «Коли фізичний звук, який як такий розрізняється тільки за висотою, інтенсивністю та якістю, перетворюється на звук мови, він тим самим стає вираженням найтонших відтінків мислення і чуття» [257, с. 81].

Характерними рисами первісної культури були: по-перше, синкретизм (з грецької *syncretis* — єднання) — нероздільність, недиференційованість її форм, властива їй нерозвиненість свідомості; по-друге, відсутність письма. Це зумовило повільні темпи накопичення інформації в суспільстві та, відповідно, повільні темпи культурного і соціального розвитку. Аналіз будови черепа неандертальця, на думку І.Касавіна, дає підстави вважати, що він мав лише 10% мовних здібностей сучасної людини і був неспроможний артикулювати такі голосні, як а, о, у, і, а також приголосні г, к (тільки звуки типу е, и, ie, ia [123, с. 250]. Хоч уже сорок тисячоліть людина здатна

вимовляти всі відомі голосні звуки, деякі давні мови (наприклад, фінікійська, давньоєврейська) не мають літер для позначення голосних звуків, які виражаються в письмі голосними.

Із розвитком мовлення формується та набуває важливого значення новий інформаційний канал — усне вербальне спілкування. Це супроводжується розвитком мислення та індивідуальної свідомості. І. Фарман справедливо зазначає, що «мова є не тільки транслюючий засіб чи нейтральний інструмент обслуговування, від неї невіддільні проблеми адекватності відображення, тлумачення, розуміння і комунікативної практики» [288, с. 145]. Такої ж думки дотримується М. Фуко: «Мова завжди конструює систему для всіх можливих висловлювань — кінцеву сукупність правил, яка підпорядковує нескінченну багатоманітність представлень» [301, с. 29]. Отже, мова є більше, ніж формою соціального спілкування. Вона відображає всі соціально-культурні зрушення, оскільки є як засобом конструювання образів реальності в свідомості людини, так і конструювання світу, в якому живе людина.

Інтерпретуючи зовнішній вплив з допомогою органів чуття і мови, людина створює предмети, серед яких живе і діє. Саме цю функцію мови виділяє відомий філософ і логік О. Никифоров, коли пише: «З допомогою мислення людина будує картину оточуючого світу, і ця картина знаходить відображення в мові. Мова, з одного боку, звернена до мислення: саме воно наповнює мовні вислови змістом. Але, з іншого боку, вона звернена до світу: мислення, зміст за допомогою мови накладається на зовнішні впливи, інтерпретуючи їх у вигляді предметів. Так створюється світ, у якому ми живемо» [193, с. 123–124]. А його витoki криються у глибинах історії людської цивілізації.

Духовною основою первісної культури стає міфологічна свідомість. Міфи охоплюють усі форми життєдіяльності людей та виступають основними «текстами» первісної культури. Сенс життя первісних людей задавався ритуалами — невербальними засобами спілкування. Значна частина з них носила ірраціональний, магічний характер, який видавався таким же необхідним, як і трудові дії. По суті, для первісних людей не було ніякої різниці між трудовими операціями та магічними обрядами. «Ритуальні операції виступали як символи, знання яких визначає рівень оволодіння культурою та соціальну значимість особистості. Наслідування ритуальної поведінки вимагало від кожного індивіда наслідування взірцям та відкидало творчу самостійність» [134, с. 34].

Комунікація в архаїчному світі родових общин була можливою із сусідніми родами, а також через торгівлю з віддаленими територіями. У родових общинах «космологія була побудована на розрізненні

центр/периферія; або, у всякому випадку, сегментарні суспільства сприймали самих себе як (єдиний) центр світу і як виділену початкову стадію створення світу і людства. З розширенням комунікації, її виходом за межі кордонів, таке становище змінюється. Широкі торговельні відносини існували вже між родовими общинами» [168, с. 84–85]. З часом, опановуючи різні ландшафтні зони різні групи людства стають носіями певних расових ознак і репрезентантами окремих правових спільнот, від яких походять сучасні мовні сім'ї. Це був період становлення зачатків матеріальної та духовної культури (знаряддя праці, танці, пісні, наскальні малюнки, вербальне спілкування). Саме в цей період починається соціалізація людини, пов'язана з удосконаленням матеріальної та становленням його духовної культури. Хоч на початку всесвітньої історії переважали диференційні процеси, пов'язані з розселенням первісного людства планетою в ході освоєння різними групами нових, придатних для життя просторів, водночас, уже тоді були помітні тенденції, які свідчили про комунікацію між окремими частинами людства. На них указує дослідник становлення культурних цивілізацій Ю.Павленко. Зокрема, він обґрунтовує думку, що між розрізненими племенами налагоджуються тисячокілометрові ланцюжки обміну, у результаті яких, наприклад, мушлі каури у верхньому палеоліті потрапляють з берегів Індійського океану до внутрішніх районів Євразії [228, с. 9].

У цей період починається соціалізація людини, пов'язана з удосконаленням матеріальної і становленням духовної культури, формується як міфологічний, так і релігійний світогляд. До медіа тих часів можна віднести культові (родові та племінні тотеми), нескельні малюнки. Уже для епохи мезоліту був характерний міжнародний розподіл праці та розвинений обмін. Кремень, який видобували в Карпатах, оброблявся на Волзі і використовувався в Межиріччі. На Мальті у пізньому мезоліті був побудований колосальний підземний храм, який використовувався, очевидно, для підготовки жриць для усього Середземномор'я [235, с. 482]. У цей період змінюється швидкість руху. Якщо швидкість переміщення людей в архаїчну епоху відповідала швидкості людини, яка йде, тобто складала біля 30 км на добу [235, с. 466], то в традиційну фазу вона визначається галопом коня або добовим пробігом парусного корабля і досягає 150 км на добу [235, с. 468]. А вже неолітична революція, ознаменована переходом до осілого способу життя, стала значним поштовхом для розвитку матеріальної культури і створила передумови для подальшого цивілізаційного розвитку людства. Зазначена обставина змінила не тільки умови існування людей та трудову діяльність, але і суспільні відносини та світогляд загалом. За досить короткий час в історії з'являються різні форми спеціалізації праці,

виникає надлишок продуктів, що сприяє обміну товарами та торгівлі. Тоді ж поступово формується інститут приватної власності та держава з усіма її атрибутами: верховна влада, різні форми морального та силового впливу на членів суспільства. Це має вплив на появу нових видів медіа — з'являються знаки власності (тавра, штампи, печатки), знаки авторства (сигнатури) тощо.

Відомо, що кочівники ніколи не мали писемності. М. Маклюен пояснює це тим, що «писемність є видиме (наочне) відмежування невзуальних просторів і почуттів. Тому вона виділяє зір із процесу звичайної сенсорної взаємодії. Оскільки мова є словесною матеріалізацією (втіленням) усіх наших почуттів разом, писемність абстрагується від неї» [176, с. 92]. У племінних культурах упорядкування досвіду відбувається за рахунок домінування слухового сприйняття, яке придушує візуальні цінності. Вербальна комунікація в усних культурах базується на можливості негайного реагування кожного з її учасників на кожен дію іншого учасника, тобто дія і реакція на неї відбуваються одночасно. «Спочатку комунікація була тільки усною операцією, тобто з необхідністю синхронною та пов'язаною з інтеракцією. Той, хто повідомляв, і той, хто розумів, завжди мали бути присутніми одночасно. Суто з погляду мови, звичайно, є можливості вести комунікацію в минулому чи майбутньому, але не інакше, як в інтеракції. Становище змінюється тільки після винайдення писемності і поширення користування нею; оскільки писемність робить можливою десинхронізацію самої комунікації [168, с. 254–255]. Це положення Н. Лумана обґрунтовує функцію писемності як засобу передачі інформації значній аудиторії у просторі та часі.

Як ми зазначали в одній із праць [207, с. 45–46], до винайдення писемності ідеї могли передаватися тільки усно. Хоч усні традиції суспільства є досить багатими, проте таким шляхом інформацію не вдається передавати швидко широким колам слухачів. Із винайденням писемності стають можливими якісно нові способи обробки, сприйняття та передачі інформації. Мовлення могло забезпечити передачу лише того обсягу знань, який зберігався у фольклорі — міфах, усному епосі, прислів'ях. Цей обсяг обмежувався можливостями пам'яті жерців чи інших хранителів інформації. Писемність дає можливість зафіксувати, зберігати, транслювати інформацію, кількість якої набагато перевищує обсяг пам'яті окремої людини.

Становлення цивілізації було би неможливим без вагомого прориву в галузі технології обробки інформації — винайдення та розвитку писемності п'ять-шість тисячоліть тому. Зачатками писемності була так звана «предметна писемність», яка виникла ще в первіснообщинному суспільстві. Для передачі повідомлень використовувалися певні пред-

мети. Першою стадією писемності була писемність у малюнках — піктографія, розроблена жерцями для потреб, у першу чергу, храмової адміністрації. На наступній стадії виникає ідеографічна писемність. Малюнки, які стають дедалі простішими та носять схематичний характер, перетворюються на ієрогліфи. На третій стадії створюється алфавітна писемність. Для цього використовується відносно невеликий набір писемних знаків, які позначають не слова, а певні звуки усного мовлення. Будь-хто міг легко вивчити алфавіт і навчитися користуватися ним. Більше того, фонетичний алфавіт можна було адаптувати до будь-якої мови. Ж. Дерріда, який дослідив культурно-цивілізаційні засади писемності, вважає, що історія писемності підпорядкована «закону деякої механічної економії — виграти якомога більше простору і часу за допомогою найбільш зручного скорочення» [81, с. 353].

Будь-яка фонетична писемність є візуальним кодом мови, а мова — це сутність фонетичної писемності. Алфавітна писемність є останньою, найбільш розвиненою, найбільш зручною і найбільш застосовуваною системою писемності. Основи цієї писемності з легкістю сприймаються ще з дитинства. Вживання літер, які передають не поняття чи склади, а окремі звуки, є значною перевагою алфавітної писемності. Д. Дирингер акцентує на перевагах алфавітної писемності над ієрогліфічною: «Так, жоден китаїст не знає всіх вісімдесят тисяч китайських знаків; на сьогодні китаїці з освітою користуються приблизно дев'ятьма тисячами знаків, проте такою кількістю знаків оволодіти далеко не просто. Наскільки ж простіше вживання всього-на-всього двадцяти двох, двадцяти чотирьох чи двадцяти шести знаків! Алфавіт може також без особливих труднощів переноситися з однієї мови в іншу. У наш час один і той же алфавіт застосовується в англійській, французькій, італійській, німецькій, іспанській, польській, голландській, чеській, хорватській, уельській, фінській, угорській і багатьох інших мовах. Цей алфавіт походить від алфавіту, який колись використовувався давніми євреями, фінікійцями, арамеями, греками, етрусками і римлянами [83, с. 55–56]. Саме завдяки простоті алфавіту писемність отримала широке поширення. Якщо раніше вона була привілеєм жерців чи багатих класів, як це було в Єгипті, Месопотамії, Китаї, то з винайденням алфавіту навчання читанню і писемності стало загальнодоступним. Поява писемності сприяла отриманню знання за допомогою книг, але для можливості навчання у світі писемної культури необхідно освоїти грамоту. Тому в цивілізованих країнах виникає новий соціальний інститут — освіта. На базі цього інституту вибудовується систематизація та спеціалізація знань і формуються професійні інститути (права, медицини, архітектури і т. п.).

М. Маклюен, аналізуючи причини прискорення цивілізаційного розвитку через зміну засобів комунікації, доходить висновку, що, на відміну від доієрогліфічної писемності, якою через значну кількість знаків було важко оволодіти, алфавіт можна вивчити досить легко і швидко. До того ж, доієрогліфічна писемність була писемністю на важких матеріалах — камені чи глині і володіли нею жерці, які й мали монополію на владу. Легкий для засвоєння алфавіт і легкий, дешевий, транспортабельний папірус привели до переходу влади від жерців до військових [176, с. 94]. Поява писемності та винайдення папірусу стали факторами, що забезпечили можливість розширити владу на завойовані території та створити імперії. Обґрунтування цього положення здійснене Г. Іннісом, який факторами, що сприяли зародженню та розвитку ранніх імперій, називає винайдення писемності та використання папірусу. Він розрізняє засоби масової інформації, які надають особливе значення фактору часу та відзначаються довговічністю і міцністю; такими є пергамент, глина і камінь. І, навпаки, менш міцні і стійкі за своїми властивостями носії на зразок папірусу і паперу, зосереджуються, як зазначалося вище, на просторі. Тільки завдяки писемному слову еліти могли управляти імперіями. Імперії могли розвиватися настільки, наскільки цьому дозволяла комунікаційна технологія [343, с. 51–88].

У країнах, які виникли в районах родючих долин великих рік — Нілу, Тигру, Євфрату, Інду і Гангу, Хуанхе та Янцзи, керівництво забезпечувалося завдяки можливості передачі указів із центру на місця. Ці країни вели війни між собою та завойовували землі розрізаних племен, розросталися, ставали багатонаціональними, пізніше — багатонаціональними, ще пізніше — національними і багатонаціональними. П. Тейяр де Шарден виділяв п'ять джерел, у яких зосереджувалося людське життя: Центральна Америка з цивілізацією Майя, Південні моря з полінезійською цивілізацією, басейн Жовтої ріки з китайською, долини Гангу та Інду з цивілізаціями Індії, нарешті Ніл і Месопотамія з Єгиптом та Шумером [267, с. 168–169]. Комунікація між цими цивілізаціями здійснювалась завдяки торговельним зв'язкам, серед яких найінтенсивнішими були стосунки між цивілізаціями Середземномор'я, де морські шляхи полегшували контакти. Саме тут зустрічаються найдавніші цивілізації Африки (єгипетська), Азії (Межиріччя), Півдня Європи (мінойська цивілізація). Ю. Павленко називає центрами випереджального розвитку цього періоду «один поліцентричний — Східносередземноморсько-Передньоазійський — осередок з автономними, але взаємопов'язаними в Єгипті, Месопотамії, Егеїді, почасти — в Анатолії та Еламі і два явно моноцентрич-

них — Індійсько-Південноазійський та Китайсько-Східноазійський» [228, с. 10].

Більш інтенсивною стає комунікація між цивілізаціями на межі ер. Саме тоді вже безпосередньо взаємодіють країни Середземномор'я, Індія та Китай. На рубежі I–II ст. до н. е. досягають вершини свого розквіту найбільші імперії того часу: Римська, Парфянська, Кушанська, імперія Хань, які охопили значні простори Євразії та північну Америку. З'єднавав їх знаменитий Великий шовковий шлях. Цей міжнародний торговельний шлях, який функціонував з кінця II ст. до н. е. по XVI ст., відіграв важливу роль у розширенні культурно-економічних зв'язків між країнами та народами, які суттєво відрізнялися один від одного за рівнем економіки та культури і ніколи до цього не взаємодіяли на мирній та постійній основі [321, с. 195–196].

Зоною стику цивілізацій стають простори Центральної Азії та Середнього Сходу. Причому, якщо в межах Середньої Азії (у її традиційному розумінні) спостерігається міжцивілізаційна взаємодія на місцевій цивілізаційній основі (Бактрія, Согдіна, Маріана, Хорезм), то в широкому поясі Євразійських степів ці контакти здійснюються за участю рухливих скотарів, зокрема — кочовиків, які виступали в ролі посередників у зв'язках між великими цивілізаційними центрами [228, с. 10–11]. Період Перських війн, у результаті яких кордони імперії Кіра II простягнулися від Середземномор'я на заході до річки Сирдар'я на північному сході, та від Вірменії на півночі до пустелі Гедросії на півдні, стає новим етапом в історії комунікації. Спадкоємець Кіра II Камбіз II продовжив завоювання батька та приєднав до держави Ахаменидів Лівію, Нубію та Єгипет. За часів Дарія I до Персії було приєднано Фракію та Македонію, у результаті чого Перська імперія простягнулася від Інду до Дунаю. Дарій I увів єдину для всієї імперії офіційну державну мову (арамейську), єдині для всієї країни закони, створив єдину армію, єдину грошову систему (монета дарик), побудував поштові станції на державних дорогах.

Для фактичного здійснення імперського панування вкрай важливими були зусилля налагодити ефективну мережу комунікації, передавати інформацію на значні відстані. Якщо Аристотель свого часу визначав оптимальний розмір полісу кількістю людей, які можуть чути голос глашатая, то з винайденням папірусу та паперу виникла можливість створити великі імперії, налагодити контроль. Так, у Римській імперії титанічні зусилля витрачалися на налагодження поштового зв'язку. «Суть прискорення, яке досягається за допомогою колеса, доріг і паперу, полягає в розростанні влади в ширину в усе більш гомогенному і однотипному просторі», — зазначає М. Маклюен [176, с. 105]. Гомогенізація суспільства посилюється за часів Олександрів.

дра Македонського, який, створивши свою імперію, зрівнює в правах знать греків, македонців та персів. Його політика в сфері культури сприяла процесам об'єднання народів, що увійшли до імперії, та взаємовпливу грецької і східної культур. У цей час грецька культура стає важливим фактором інтеграції світової спільноти, оскільки набуває поширення в елліністичних країнах Середземномор'я, Азії, Єгипту, Причорномор'я. Грецька мова, по-суті, відіграє на той час у цьому регіоні роль мови міжнаціонального спілкування, мови людей науки. В Олександрійській бібліотеці був спеціальний відділ, де на грецьку мову перекладали праці авторів із різних країн. На грецьку мову був зроблений перший переклад у світі — переклад Біблії. Посиленню комунікації в часи Античності сприяло проведення Олімпійських ігор, які влаштовувалися на честь бога Зевса в Греції з 776 році до н.е. Ці ігри від самого початку символізували єдність людей, їхню здатність вирішувати спільні завдання, що зробило їх із часом символом миру, чесної боротьби та взаєморозуміння.

В античні часи виникають такі професії як ринковий глашатай та міський глашатай, який поширював від імені вищої чи міської влади політичну, релігійну та іншу офіційну інформацію. У давнину перси використовували мережу веж, або «звукових стовпів», на яких розташовувалися люди з гучними, пронизливими голосами, які криками передавали повідомлення від вежі до вежі. Римляни діяли за допомогою розвинутої служби посередників, яку називали *cursus publicus* [280, с. 71–72]. Прискорення в розвитку засобів комунікації завжди дозволяє центральній владі поширювати свій вплив на більш віддалені країни. «Розширення можливостей комунікації через кордони імперії вимагає необхідності розрізняти людей в залежності від того, чи відносять вони себе до теренів власного стилю життя чи живуть за його межами. Це вимагає, з одного боку, узагальненого поняття людина (з відповідними наслідками для космології і, особливо, релігії, яка визнається в імперії), а з іншого — адміністративного поділу, розробленого в центрі і підтверджуючого саморозуміння даного центру», — наголошує Н. Луман [168, с. 86].

Збільшення швидкості руху інформації завдяки будівництву доріг і організації кур'єрської служби, посилення військового контролю приводить до краху міст-держав. «З підвищенням швидкості руху інформації внаслідок впровадження паперових повідомлень і дорожнього транспорту відбуваються зміни в соціальних групах і утворення нових співтовариств. Таке прискорення означає колосальне зростання контролю і поширення його на все більші відстані. Історично це відобразилося в утворенні Римської імперії та руйнуванні колишніх міст-держав грецького світу. До тих пір, поки застосування папірусу

і алфавіту не дало поштовх будівництву швидкісних доріг із твердим покриттям, обмежене стіною місто і місто-держава були досить життєздатними природними формами» [176, с. 102].

З утворенням імперій уже не можна було вирішувати назрілі питання на основі безпосереднього волевиявлення керівної групи чи загальних зборів громадян, як це було в невеликих грецьких полісах з їхніми різними формами правління. Управління величезною Римською державою вимагало створення детально розробленої системи державних органів та юридичних законів, які б регулювали громадянські відносини, судочинство і т. д. Римський історик Полібій уже в II ст. до н. е. вбачав у вдосконаленні політико-правової системи Риму запоруку його могутності. Давньоримські юристи заклали основи правової культури Заходу, яка взяла за основу римське право. Завданням інформувати населення про постанови сенату служив «Римський лист для освічених» часів Цезаря, який нагадував сучасну афішу [46, с. 11]. З появою писемності та нагромадженням писемних творів почали створюватися бібліотеки, які виконують функцію збереження знання та передачі його наступним поколінням. Писемність сприяла стиранню часових та просторових меж спілкування: стає можливою комунікація між людьми, які живуть на значних відстанях один від одного та в різний історичний час. Розшифрування писемності давніх народів дозволило отримати інформацію про життя стародавніх єгиптян, хетів, інків, відновити через декілька віків після загибелі Римської імперії римську систему права і покласти її в основу європейської юриспруденції.

Е. де Кондільяк у роздумах про походження і функції писемності зазначає, що якщо люди пишуть, значить причина криється в тому, що: 1) вони повинні повідомити щось один одному; 2) те, що вони повинні повідомити,— це їхня «думка», їхні «ідеї», їхні уявлення. Репрезентуюча думка передує повідомленню і керує ним, тоді як воно переносить «ідею», зміст, що позначається; 3) люди вже можуть повідомити один одному свою думку, коли, просто продовжуючи свої попередні практики, вони винаходять той засіб повідомлення, яким є писемність. Найбільш природнім засобом було малювання образів речей. Е. де Кондільяк вказує на репрезентуючий характер письмового повідомлення — писемність як картина, репродукція, імітація свого змісту [140].

У писемних культурах, де комунікація є опосередкованою, наприклад, писемним текстом, дія, якою є виготовлення та відправлення повідомлення і дія у відповідь можуть бути розмежованими в часі. Це приводить до того, що людина може діяти, не зважаючи на наслідки, чуттєво не сприймаючи й іноді не розуміючи наслідків своїх дій. «Слух, на відміну від холодного і нейтрального ока, є надзвичайно

чутливим, тонким і таким, який обіймає все. В усних культурах дія і реакція є одночасними. Фонетична ж культура наділила людей засобами придушення їхніх почуттів і емоцій при включенні в дію. Діяти, ні на що не реагуючи і не захоплюючись,— специфічне досягнення західної писемної людини» [176, с. 97–98]. Алфавіт, а пізніше і друкарство сприяли тому, що зір отримав домінуюче значення в мові й мистецтві, різних сферах соціального та політичного життя. «До тих пір, поки людина не підвищила значимість візуальної складової сенсорного комплексу, люди жили в умовах родових і племінних общин. Вихід індивіда з племені (детрайбалізація, деколективізація) залежав, значною мірою, в минулому від інтенсивної зорової діяльності, обумовленої писемністю, причому виключно алфавітним її різновидом» [176, с. 92]. Фонетичний алфавіт М.Маклюен розглядає як винахід, який став межею розриву між племінною та індивідуалізованою людиною. Завдяки алфавіту люди зуміли вийти із племені та «індивідуалізувалися» до рівня цивілізації.

Людина племені, яка оволоділа писемністю, переживає певні зміни. Вона отримує емоційну свободу, яка дозволяє їй відособитися від племені й стати цивілізованим індивідом, людиною візуальної орієнтації, якій притаманні однотипні установки, звички і права, однакові з усіма іншими цивілізованими індивідами. Це призводить до змін у соціальній структурі, до виникнення суспільства зі складним розподілом праці. Е.Дюркгейм формулює положення, що «розподіл праці прямо пропорційний обсягу і щільності суспільств, і якщо вони прогресують безперервно у процесі соціального розвитку, то лише тому, що суспільства стають постійно більш щільними і, як правило, більшими за обсягом» [89, с. 244]. У таких суспільствах, де є взаємозалежність людей, різко зростає потреба в комунікації, створюється новий порядок «органічної», а не «механічної», як раніше, солідарності більш індивідуалізованих людей, що зайняті більш спеціалізованими видами діяльності. Думку Е.Дюркгейма поділяє Н.Луман, який висловлює переконання, що «писемність стає необхідною лише тоді, коли форма диференціації суспільства породжує певну складність — насамперед, швидше за все, з метою обліку у великих господарствах» [168, с. 256].

Можливість за допомогою писемності зафіксувати вчення видатних людей веде до різкого повороту в історії, сутність якого К. Ясперс вбачає в тому, що «людина усвідомлює буття загалом, саму себе та свої межі» [335, с. 33]. Отже, поява писемності призвела до корегування особистого і суспільного життя на основі нової моделі сприйняття. Саме на цьому етапі відбувся «рішучий поворот у потоці подій» — наступив, за визначенням К.Ясперса, «осьовий час».

К. Ясперс застосував його до характеристики світової історії на рубежі між 800 та 200 рр. до н. е., коли практично одночасно в трьох різних, майже не пов'язаних між собою регіонах планети — в Європі, Індії та Китаї — визріли та відбулися кардинальні зміни «в галузі духовних основ людства». Саме в цей час жили й творили «осьові» люди — Конфуцій, Лао-цзи, Мо-цзи, Чжуан-цзи, Ле-цзи (Китай), Будда (Індія), Заратустра (Іран), пророки Ілля, Ісайя, Єремія (Ізраїль), Гомер, Платон, Парменід, Геракліт, Есхіл (Греція) [335, с. 33].

В осьовий час за декілька століть відбулися значні зміни в усіх сферах суспільного життя, які вплинули на хід історичних подій, систему суспільних відносин, світогляд людей. Саме в цей період виникає така історична форма світогляду як філософський світогляд. Здійснюються спроби осмислення і систематизації накопичених знань. Ті народи, які не сприйняли ідей осьового періоду, залишилися, за висловом К. Ясперса, на рівні «природного» існування. Далі історія цих народів залежала від того, чи вони залишалися осторонь історичного прогресу, чи долучалися до якогось із трьох центрів «духовного випромінювання» [335, с. 38]. Протягом більше ніж тисячоліття (до середини XV ст.) першість винаходів належала Китаю. Саме в цій країні були винайдені компас, порох, папір, друк, океанські судна, жорстка кінська збруя, фарфор. Але Китай не використав можливості максимально використати потенціал своїх винаходів. Це зробили в Європі, де утвердився філософський тип світогляду.

Історія цього періоду розвитку людства — це історія видатних досягнень у розвитку матеріальної та духовної культури, накопичення знань. «У цю епоху були розроблені основні категорії, якими ми мислимо по цей день, закладені основи світових релігій, які і сьогодні визначають життя людей. У всіх напрямках відбувається перехід до універсальності», — відзначає К. Ясперс [335, с. 33]. Тобто, це був час, коли формуються ментальні особливості світосприйняття. Їх формування відбувається під впливом різних типів писемності, яка виконуючи функцію організації комунікативної єдності спільноти, сприяла формуванню абстрактно-теоретичного мислення, притаманного для певних цивілізацій. Мова, як світ символів, конструювала впорядкованість в процесі духовного осягнення, розуміння та кодифікації буття. Саме в цей період виникають цивілізації, що визначають історичний розвиток сьогоденного світу.

Розвиток культурних цивілізацій обумовлюється різними чинниками (мова, історія, релігія, звичаї, традиції, інститути). Серед них особливу роль відіграє розвиток історично-конкретних форм системи медіакультури (мова як знакова система, мовні практики, символи, міфічні елементи), які з часом відіграють дедалі більший вплив

на становлення соціальної реальності, зміну форм соціального буття та соціальної взаємодії. Тому в подальшому дослідженні важливо виявити вплив систем медіакультур східних та західної цивілізацій на еволюцію історичних соціокультурних феноменів, інші соціальні системи та соціальні утворення, на основі яких встановлюється мережа соціальних зв'язків, про що мова піде в наступному підрозділі.

3.2. Особливості формування медіапростору східних і західних культурних цивілізацій

Сучасна медіакультура, яка володіє потужним технічними можливостями (телебачення, відео, стільниковий зв'язок, Інтернет) дозволяє ефективно налагодити діалог культур як у межах кожної країни, так і в глобальному масштабі. Електронні масмедіа сприяють долученню до культурного поля різних культур, незалежно від національних і державних кордонів. Завдяки цьому відбувається зближення культур Заходу і Сходу, Півночі і Півдня, Європи, Азії, Африки, Америки та Австралії. Сучасні масмедіа створюють умови для глобалізації зв'язків, але в реальному житті виникають певні обмеження, пов'язані з децентралізацією соціально-культурних регіонів світового соціуму. Специфічні риси притаманні медіакulturі Китаю, мусульманського світу, країнам Заходу, Світового Півдня. При спробах налагодити діалог цих культур за допомогою електронних масмедіа слід враховувати архетипічну природу цих культур, ціннісні основи різних локальних цивілізацій.

Дослідники медіакulturі Заходу, осмислюючи проблематику розвитку історії, акцентують увагу на необхідності дотримання прав людини. Ця ідея органічно сприймається суспільством, у якому панує дух індивідуалізму, егоїстичного самоутвердження особистості. Але вона важко сприймається в країнах східного, традиційного суспільства, де з моменту народження людина виховується на ідеях обов'язку, відповідальності за спільну справу та благо. Аналізуючи особливості людського існування, Е. Фромм указує на такий важливий фактор, як потреба людини в цінностях, якими вона може керуватися в своїй поведінці. При цьому, на його думку, необхідно зважати, що «протягом останніх чотирьох тисячоліть система цінностей розвивалася відповідно до духовно-психологічних традицій Заходу, а також Індії та Китаю» [300, с. 138]. Розуміння систем цінностей культурних цивілізацій актуалізується в умовах глобалізації майже всіх сфер буття соціуму. Розуміння спільних засад культур народів сприяє налагодженню діалогу між людьми, які належать до різних цивілізацій. Але разом із тим у цих процесах важливо розуміти не лише «сузір'я

можливостей етнічного єднання, а й ситуації неможливостей. Адже якщо етнічні колізії зачіпають архетипічний рівень ментальності певних народів, то, в усякому випадку, їх треба не зводити, а розводити (тобто шукати їх автономізацію). І, навпаки, при політичних чи соціальних колізіях етносів із солідним досвідом співіснування можна сподіватися на подолання будь-яких розбіжностей на шляху їхньої інтеграції» [147, с.212].

Для того, щоб зрозуміти різні культурні традиції, які проявляються у медіакультурі різних країн, необхідно знайомитися з витоками тієї чи іншої культури, світоглядними засадами певної нації. Адже слова та висловлювання можуть по-різному використовуватися і сприйматися залежно від ментальності та культурних традицій різних народів, різних географічних регіонів і країн. Як зауважує А. Качалкін, «у скандинавському регіоні доцільне звернення до розуму, логічний вплив на комуніканта з метою переконання, а в середземноморському регіоні — навпаки, до почуття, емоцій комуніканта» [128, с. 267].

Засновник теорії культурно-історичних типів М. Данилевський виходив з просторово-регіонального поділу історії, яку вважав системою, що включає різні культурно-історичні зв'язки. Першим серед законів історичного розвитку, за якими групуються культурно-історичні типи, яким притаманні специфічні риси в духовному, політичному та економічному житті, він називав закон єдності мови: «Усяке плем'я чи сімейство народів, що характеризується окремою мовою чи групою мов, досить близьких між собою, — для того, щоб спорідненість їхня відчувалася безпосередньо, без глибоких філологічних пошуків, — складає самотній культурно-історичний тип, якщо воно взагалі за своїми духовними задатками здатне до історичного розвитку та вийшло вже з дитинства» [71, с. 91]. Для опису процесів, що відбуваються в певних суспільствах, М. Данилевський застосував нову категорію для позначення суб'єктів всесвітньо-історичного процесу — «локальні цивілізації», якою позначив розвиток окремих народів на зразок органічної природи, в якій змінюються такі етапи розвитку, як народження, розквіт, старіння, смерть, та назвав їх культурно-історичними типами. Учений розглядав історію як циклічний процес виникнення, розквіту та занепаду культур, які змінюють одна одну. Їхній перелік мислитель дав у хронологічному порядку: 1) єгипетська; 2) китайська; 3) асирійсько-вавилонсько-фінікійська; 4) індійська; 5) іранська; 6) єврейська; 7) грецька; 8) римська; 9) новосемітська, або аравійська; 10) греко-романська, або європейська. До переліку цих культурно-історичних типів він додає ще два, які загинули насильницькою смертю, не встигнувши пройти весь цикл розвитку: мексиканський та перуанський [71, с. 88].

Дослідник вважав, що основи цивілізації одного культурно-історичного типу не передаються народам іншого типу, що розвиток людства йде шляхом реалізації потенціалу різних цивілізацій і «спільна історія різних типів» і в стародавні, і в нові часи стає «однаково неможливою» [71, с. 105]. На основі порівняльно-історичного аналізу культур він прийшов до висновку, що не можна взагалі говорити про універсальність культур. Кожну культуру він вважав живим організмом, зі своєю історією і своєю системою уявлень.

Із поглядами М.Данилевського перегукуються думки О.Шпенглера, який розглядав всесвітню історію як історію низки незалежних, неповторних, замкнених на собі, не пов'язаних з іншими циклічних «культур», кожна з яких має свою «душу», що проявляється в мові, мистецтві, державі, науці і т. д. Культури мають свою долю та розвиваються за законами росту й занепаду, проходячи ті ж самі стадії, які проходить у своєму розвитку будь-який живий організм: дитинство, юність, зрілість та старість. О.Шпенглер виділяв вісім таких культур, які досягли зрілості та стали суб'єктами світової історії: 1) єгипетська; 2) вавилонська; 3) індійська; 4) китайська; 5) «магічна» (арабо-візантійська); 6) «аполонівська» (греко-римська); 7) мексиканська (культура майя); 8) «фастівська» (західноєвропейська) [323]. Хоча зазначені дослідники виділили різну кількість культурних цивілізацій, проте спільним для їхніх учень є наголос на унікальності, неповторності кожної культури.

Сьогодні частина науковців також дотримується думки, що інтеграція культур взагалі є неможливою, не говорячи вже про злиття таких різних культур, як культури західних і східних цивілізацій. Діалог західних і східних культур не стільки немислимий, скільки реально нездійсненний через корінну різномірність цивілізаційних основ, можливі лише ділові і практично позиційні відносини [4, с. 177]. Іншої думки щодо діалогу культур дотримуються прихильники теорії «діалогу культур», яка була заснована М.Бахтінім та продовжена Ю.Лотманом, В.Біблером й іншими дослідниками. М.Бахтін прийшов до теорії «діалогу культур» через аналіз проблеми «іншого», через необхідність «стати іншим стосовно до себе самого, поглянути на себе очима іншого» [21, с. 99].

Розглядаючи проблему виникнення мови, М.Бахтін виходив із положення, що окрема людина може бути носієм культури, може активно брати участь у її розвитку, але культура за своєю природою, як і мова,— явище суспільне. «Необхідно, щоб два індивіда були соціально організованими,— склали колектив: лише тоді між ними може утворитися знакове середовище» [19, с. 14]. Вчений наполягав,

що «слово за своєю природою є діалогічним», «діалогічне спілкування і є справжня сфера життя мови» [20, с. 205].

Жодна з культур не може обійтися однією мовою, на що вказує Ю. Лотман: «Мінімальну систему утворює набір із двох паралельних мов — наприклад словесної та образотворчої. У подальшому динаміка культури включає в себе примноження набору семіотичних комунікацій... Акт комунікації варто розглядати не як просте переміщення деякого повідомлення, яке є адекватним самому собі, із свідомості адресанта в свідомість адресанта, а як переклад деякого тексту з мови мого «я» на мову твого «ти» [166, с. 653].

Зрозуміти тексти інших культур, зрозуміти звичаї та традиції представників інших цивілізацій і налагодити конструктивний діалог можна тільки розуміючи особливості етнічної самобутності, ментальності, які накладають на мову певні рамки, що пов'язані з іншими аспектами ментальності, зокрема із психічним складом, темпераментом народу, символами, що лежать в основі системи його духовних цінностей, зокрема міфів і релігійних вірувань, традицій тощо. Як влучно зазначали С. Кримський і Ю. Павленко, «у системі етносоціального організму культура є насамперед світоглядним самовираженням етноісторичної спільноти людей, яке відображає специфічні умови існування даного колективу у вигляді традицій, сталіх ціннісних орієнтацій та нормативних зразків мислення і поведінки людей» [150, с. 170].

І всі ці складові ментальності певною мірою виражаються мовними засобами даної етнічної спільноти. Тому для налагодження конструктивного діалогу з її представниками важливим є знання специфіки семіотичних комунікацій. Проблема «діалогу культур» актуалізується в умовах глобалізації, коли завдяки появі електронних масмедіа, як справедливо зазначає В. Біблер, відбувається «втягування всіх минулих і майбутніх культур в єдиний цивілізаційний ланцюг» [31, с. 8].

У процесі філософського осмислення питання про налагодження діалогу культур Схід — Захід важливо враховувати дискусійний характер даної проблеми. Захід і Схід, звичайно, є неоднорідними, оскільки культури народів цих цивілізацій досить різні. А. Гуревич доводить, що особливий життєвий світ кожної цивілізації задають «універсальні категорії культури», під якими він розуміє «такі поняття і форми сприйняття дійсності, як час, простір, зміна, причина, доля, число, відношення чуттєвого до надчуттєвого, відношення частин до цілого... Ці універсальні поняття в кожній культурі пов'язані між собою, утворюючи свого роду «модель світу» — ту «мережу координат», за допомогою яких люди сприймають дійсність і будують образ світу, що існує в їх свідомості» [69, с. 30]. Наприклад, такі вихідні канонічні дже-

рела, як Коран, Веди, китайське П'ятикнижжя по-різному регламентують функціонування усіх сфер суспільного життя. Крім того, іноді на Заході люди відрізняються між собою більше, ніж у порівнянні їх із представниками Сходу. У наш час зазначити країни з чисто західним або східним цивілізаційним типом практично неможливо. Але тим не менше є такі сутнісні риси в способах життя, характері політичного правління, способі світоосмислення, що дозволяють дослідникам називати їх єдиним терміном «Схід» чи «Захід»: на Сході цінується найбільше те, що освячене віками, індивідуальне підпорядковується цілому, стиль східної філософії є ближчим до художньо-образного, ніж до наукового, філософія максимально наближена до морального повчання; на Заході більше цінується оптимістична активність особистості, прагнення змінювати дійсність, відданість новаціям, у філософії надається пріоритет раціонально-логічним та аналітичним дослідженням.

На крайньому Заході та крайньому Сході в процесі історичної взаємодії людини і природи склалися дві принципово різні системи цінностей: протестантська на Заході та конфуціанська на Сході. Такі важливі складові медіакультури, як мова та тип писемності, мають важливий вплив на формування парадигми мислення, на що звертає увагу гіпотеза Сепіра — Уорфа, яка передбачає, що структура мови визначає структуру мислення і спосіб пізнання світу. Е. Сепір та Б. Уорф у своїх працях поставили питання про те, що логічність мислення визначається саме мовою [258; 285]. Так, формуванню різного типу культур і різних форм етноцентризму сприяли фонологізм та ієрогліфіка. В. Ротенберг та В. Аршавський обґрунтували, що міжкультурні відмінності Заходу і Сходу обумовлені генетично, оскільки тип мислення залежить від міжпівкульної асиметрії головного мозку людей. Відмінності в сприйнятті світу вони пояснюють культурними особливостями та принципами організації контекстуального зв'язку між словами та образами: «Люди, виховані в різних етнопсихологічних умовах, сприймають світ по-різному» [251, с. 82]. У представників Заходу домінує логіко-вербальний (логіко-знаковий) тип мислення, який пов'язаний із функцією лівої півкулі головного мозку. Цей тип мислення є аналітичним, що забезпечує аналіз предметів і явищ без суперечностей, однозначно. Розглядаючи особливості розвитку західних цивілізацій, дослідники вказують, що останні характеризуються акцентом на «аналіз однозначних причинно-наслідкових зв'язків і прагненням до активних змін світу» [251, с. 83].

Але разом із тим цей тип мислення вибирає лише деякі ознаки, зв'язки та відношення в світі речей та процесів, збіднюючи тим самим світ, який він відображає, його об'єктивну картину. Е. Кюльпін щодо

цього зауважує: «У європейській цивілізації головних цінностей дві: цінність-об'єкт — Особистість і цінність-вектор — Розвиток. Вони, образно кажучи, як обруч охоплюють основні цінності, в тому числі цінності, умовно, першого ярусу значимості — Свобода, Рівність, Братерство, і другого — Праця, Еквівалент (еквівалентний обмін), Приватна власність, Закон (право), які підтримують цінності першого ярусу, забезпечують їхнє втілення в життя» [154, с. 144].

Формування логіко-знакового типу мислення людини західної цивілізації відбувалося під впливом фонетичного алфавіту. Отже, писемність як культурно-історичний феномен має безпосередній вплив на тип мислення. «Лінійно-алфавітна писемність сприяла винайденню греками логічних правил, «граматик» мислення і наукової діяльності», — справедливо зауважував М.Маклюен [175, с. 56–57]. Однозначність, раціональність, логічність мислення, притаманні людині західної цивілізації, формуються внаслідок безпосереднього впливу цієї писемності на особливості світосприйняття та світорозуміння.

Саме такий тип мислення утверджується в Стародавній Греції. Від фінікійців греки запозичили алфавіт та вдосконалили його введенням літер, які позначали голосні звуки. Так виникла можливість записувати та нагромаджувати історичні, географічні, астрономічні відомості, збирати спостереження за природою, технічними винаходами, культурою та звичаями людей. Дж. Каротерс обгрунтовує думку, що слова, які записані, ставши такими, які можна бачити, вступають у світ, який є відносно байдужим до того, хто їх бачить. Це світ, позбавлений магічної влади слова. До тих пір, поки фонетична писемність не розділила мислення і діяльність, люди несли відповідальність за свої думки тією ж мірою, як і за власні вчинки. Тепер же, вважає Дж. Каротес, виникає розрив між магічним, емоційно забарвленим акустичним світом і нейтральним світом аудіо, який призводить до появи індивідів, позбавлених почуття фанатичної прив'язаності до своєї групи [338, с. 311].

Такої ж думки дотримується і М.Маклюен, який зазначає: «Ні піктографічна, ні ідеограматична, ні ієрогліфічна форми писемності не мали тієї влади, яка дозволила фонетичному алфавіту позбавити людину її родової приналежності. Ніякий інший, крім фонетичного, вид писемності не виводив людину із оточуючого її світу тотальної взаємозалежності і взаємозв'язку, яким було аудиторне співтовариство» [175, с. 55]. М.Маклюен вказує на якісні відмінності фонетичного алфавіту від будь-яких інших видів писемності. «Тільки фонетичний алфавіт провокує розрив між оком і вухом, семантичним значенням і візуальним кодом; і лише фонетична писемність здатна

перенести людину з племінного життя в цивілізацію, відкрити для неї можливість не тільки слухати, але й бачити» [175, с. 92]. Із виникнення писемності центр сприйняття людиною світу зміщується із слуху на зір. Відбувається певною мірою атрофія інших каналів сенсорного сприйняття, крім візуального. Алфавіт, а пізніше і друкарство, сприяли тому, що зір отримав домінуюче значення в мові та мистецтві, різних сферах соціального і політичного життя.

Динаміка суспільного життя давніх греків, ускладнення суспільних відносин, ріст обсягу знань підживляли архаїчні форми міфологічного мислення та вимагали пояснення на основі розуму. Мореплавання та торгівельні зв'язки з іншими народами розширювали кругозір давніх греків, знайомство з іноземними міфами змушувало їх замислитися про відношення міфів до реальності. Певний час в античному суспільстві існувала дихотомія світоглядів, на чому робить наголос Б. Рассел: «Насправді в Греції співіснували дві тенденції: одна емоційна, релігійна, містична, потустороння, інша — світла, емпірична, раціоналістична, зацікавлена в отриманні знання різноманітних фактів» [245, с. 35]. Поява писемності призвела до корегування особистого і суспільного життя до нової моделі сприйняття. Суспільство освоювало нові форми сприйняття і адаптувало їх до всіх сфер своєї життєдіяльності. Необхідність підтримувати порядок у суспільстві вимагала заміни неписаних племінних норм поведінки, які закріплювалися міфами, логічно чіткими та впорядкованими кодексами законів. Публічне політичне життя стимулювало розвиток ораторського мистецтва, вміння переконувати людей, сприяло розвитку культури мислення та мовлення. Вдосконалення архітектури міст, військового мистецтва виходило за межі ритуалів та обрядів. Отже, розквіт античної міфології вступив у діалектичну суперечність — цей розквіт супроводжується боротьбою проти архаїчних традицій міфологічної свідомості, які гальмували розвиток мислення, ріст знань, трудової діяльності. Спроба вирішити цю суперечність античної культури і складала рушійну силу її розвитку.

Як відомо, історія античної епохи поділяється на дві фази — грецьку і римську античність. Основні досягнення грецької культури — філософія та мистецтво. Вони виникають на основі міфології та користуються її взірцями. Але разом з тим вони набувають значення, яке виходить за межі міфології. Філософське мислення, на відміну від міфологічного, намагається дати пояснення дійсності шляхом раціонального, логічного роздуму. Засобом філософського мислення стають не наочні образи чи емоції, а абстрактні поняття.

Мистецтво Стародавньої Греції є важливою складовою її медіакультури. Воно тісно пов'язане з міфологією, у якій черпає

свої теми та сюжети. У ньому виникають такі галузі, як архітектура, скульптура, поезія, драма, театр. Давньогрецьке мистецтво мало визначальний вплив на розвиток культури наступних епох. Канонами у скульптурі стали твори Мірона, Фідія, Поліклета, Праксителя, Скопаса; в історію театру ввійшли трагедії Есхіла, Софокла, Евріпіда, комедії Аристофана.

Особлива увага приділялася в Греції політичній комунікації. Галузь політики сприймалася греками як арена, на якій людина могла діяти вільно, творчо, активно для вирішення проблем полісу та його справ. «Бути політичним, жити в полісі,— пише Х. Аренд,— означало, що всі справи вирішуються за допомогою слів, здатних переконати, а не примусом і насиллям. Примушувати інших силою, наказувати замість того, щоб переконувати, вважалося у греків ніби дополітичним способом спілкування між людьми, звичним до життя за межами полісу, скажімо, у спілкуванні з домашніми, в сімейності, де голова сім'ї здійснював деспотичну владу, а також у варварських державах» [8, с. 37]. Саме з політичною реальністю Х. Аренд співвідносить таку дефініцію людини, як «логос». Відповідно, варвари, вважали греки, є істотами «без логосу» — у тому сенсі, що мовлення, мова, якими вони не були обділені, не мають для них скільки-небудь суттєвого, саме соціального значення. У всіх галузях людського життя є поле для обговорень, узгоджень думок про вирішення певних проблем, необхідність прийняття рішень, проведення дискусій. Дослідниця зазначає, що сучасні люди «завдячують Античності «винайденням» публічного, спільного соціального життя, його форм, процедур і довготривалих структур буття. А тут є місце для театральності, акторської майстерності, для придумування і виконання ролей. Х. Аренд вважає, що сам «театр і є насправді політичним мистецтвом за перевагою», а драма — єдиним видом мистецтва, «чий винятковий предмет є людина у її відношенні до світу людей» [8, с. 248].

Римська Античність запозичила багато ідей та традицій грецької культури. У філософії Риму еkleктично поєднувалися принципи різних учень грецьких мислителів. Особливого поширення набувають скептицизм та стоїцизм (Сенека, Марк Аврелій). У часи римської Античності досягають високого рівня розвитку ораторське мистецтво (Гай Гракх, Цицерон, Юлій Цезар), художня проза (Апулей, Лукіан, Петровій) та поезія (Катулл, Вергілій, Гораций, Овідій), історична наука (Діодор Сицилійський, Тит Лівій, Йосиф Флавій, Тацит, Плутарх), механіка (Архімед), природознавство (Пліній Старший). Архітектура Риму використовувала грецькі форми, але відрізнялася від грецької гігантизмом, притаманним імперським масштабам країни та амбіціям римської аристократії. Найбільш грандіозними

постають суспільні споруди: храми, форуми, базиліки, терми, акведуки, тріумфальні арки, амфітеатри. Побудований в I ст. Колізей вміщував 50 тис. глядачів.

Важливі культурні новації римлян пов'язані з розвитком політики та права. Якщо в невеликих грецьких полісах з їхніми різними формами правління, що часто змінювалися, можна було вирішувати назрілі питання на основі безпосереднього волевиявлення керівної групи чи загальних зборів громадян, то управління величезною Римською державою вимагало створення детально розробленої системи державних органів та юридичних законів, які би регулювали громадянські відносини, судочинство і т. д. Хоч взаємовідносини, повноваження та обов'язки різних органів управління і чиновників (сенату, магістратур, консулів, префектів, прокурорів, цензорів) були чітко визначені законодавством, це не знімало напруженості політичної боротьби у суспільстві. До своєї боротьби за місце в системі влади нобілітет (знать) залучала широкі верстви населення, розраховуючи на їхню підтримку. Гасла та заклики різних партій і угруповань на фоні звеличення Римської імперії й імператора, формують суспільну свідомість громадян та заповнюють їхній духовний світ. На службу політичним та ідеологічним завданням стають література, художнє мистецтво, архітектура. Давньоримські юристи заклали основи правової культури Заходу, яка взяла за основу римське право.

Цезар, творець військової імперії та централізованого управління, вважається і засновником першого органу, що нагадує газету, хоч і не у звичному значенні цього терміну. У «Римському листі для освічених», який нагадував сучасну афішу, Цезар обнародував короткий протокол засідань сенату та його постанов. Це робилося за допомогою білої дошки, пофарбованої гіпсом, на якій робилися написи. Дошку виставляли для публічного ознайомлення у Римі, а копії відсиляли у різні міста імперії. Оригінал через деякий час здавали в архів [46, с. 11].

Доба Античності стала передумовою формування західної медіакультури. Демократичний античний поліс допускав різні філософські погляди і це стимулювало накопичення знань та зародження теоретичної науки. Характерною рисою західної цивілізації стала швидка зміна техніки і технологій, впровадження у виробництво наукових розробок, наслідком якого є науково-технічні революції, що змінюють відношення людини до природи, місце самої людини в системі виробництва. Дж. Сорос Заходом називає «відкриті суспільства» нашої планети з їхньою «спрямованістю на дружбу, демократію, владу закону» [262, с. 20]. Термін «відкрите суспільство» запровадив К. Поппер, який пояснює через протиставлення його із закритим суспільством, створеним на основі тоталітарної ідеології

[243]. Тільки «відкрите суспільство» повною мірою використовує всі здобутки у сфері масмедіа для широкого обговорення назрілих проблем, у ході суспільного дискурсу шукає шляхи їх вирішення.

А. Печчеї називає Захід «Першим» світом, що складається приблизно з двадцяти країн, які ООН називає «промислово розвиненими», тобто країнами з розвинутою ринковою економікою. «Основне ядро складають країни, розміщені в сприятливій континентальній зоні по обидва боки Атлантичного океану, яким притаманна однорідна культура, коріння якої — в грецькій філософії, римському законі, християнській релігійно-етичній системі та мові латинської та англосаксонської груп» [236, с. 321]. Отже, не зважаючи на відмінності в культурі країн Заходу, які знаходяться на різних континентах, спільні витoki цих культур, що сформувався в часи Античності під впливом алфавітної писемності, визначають приналежність цих країн до західних цивілізацій, яким притаманний логіко-знаковий тип мислення.

Східним цивілізаціям притаманний образний тип мислення, який, на відміну від логіко-знакового, забезпечує сприйняття світу в усій його цілісності, одночасно і синтетично. Образний тип мислення, пов'язаний з функцією правої півкулі головного мозку, дозволяє охоплювати одразу, повністю й цілком численні властивості предметів, їхні взаємозв'язки, вловлювати багато сторін і відношень у світі речей та явищ. Ця можливість складає основу інтуїції й творчого процесу, особливо на етапі визрівання наукової чи художньої ідеї. Але образний тип мислення утруднює відображення й усвідомлення логічно, без суперечностей, якостей і відношень речей [251, с. 79–83].

Східний тип культури отримав назву «традиціоналістського суспільства». Геополітично Схід пов'язувався з культурами Стародавньої Індії та Китаю, Вавилону, Стародавнього Єгипту, національно-державними утвореннями мусульманського світу. Ці культури були самобутніми і, разом із тим, характеризувалися деякими спільними рисами: вони були орієнтовані на відтворення соціальних структур, які склалися в цьому суспільстві, на стабілізацію існуючого ладу. Збереження традицій розглядалося як вища цінність. Види діяльності, їхні засоби і цілі змінювалися надто повільно. У духовній сфері панували релігійно-міфологічні уявлення і канонізовані стилі мислення. Науковій раціональності протиставлялася морально-вольова установка на споглядання, спокій, інтуїтивно-містичне злиття з буттям.

Як ми зазначали раніше [208, с. 38–39], на Сході релігія і філософія визначали стиль мислення, відношення до життя. Вони орієнтували людину на пасивне світосприйняття, на пріоритет духовного. Світогляд

у східних культурах не розділяє світ на природний і соціальний, природний і надприродний. Східний тип мислення розглядає «усе в усьому». Схід заперечує пріоритет індивідуальності і надає перевагу колективному. Уособленням східної цивілізації є китайське суспільство, головні цінності якого склалися історично. Тільки єдина держава могла стати умовою виживання давньокитайського суспільства, тільки вона могла гарантувати його стабільність. «На Далекому Сході — головні цінності — Держава (об'єкт) і Стабільність (вектор), вони підтримуються тріадою Мир, Порядок, Традиції (перший ярус) і Ієрархія, Ритуал, Минуле (конфуціанське) знання (другий ярус)» [154, с.144].

Опорою будь якої держави є мир. На Сході він розуміється в трьох іпостасях: 1) мир всередині людини — душевно-психологічна напруга; 2) мир між людьми — соціальна стабільність; 3) мир між державою і її оточенням — зовнішньополітична стабільність. У всіх цих тлумаченнях Мир спирається на Порядок — регламентовану стійкість відносин у суспільстві і між суспільством та природою. Порядок спирається на Традиції — рецепти взаємовідношень, які вироблені минулими поколіннями. Щоб панував Мир, необхідний чіткий розподіл усіх речей і явищ життя людей по їхній значимості — панування Ієрархії. Але однієї Ієрархії недостатньо, бажаний автоматизм у всіх вчинках людей, який досягається неухильним виконанням Ритуалу. У традиційному далекосхідному суспільстві Ритуал охоплює практично всі дії людей. Усі названі цінності мають єдине ідеологічне обґрунтування — конфуціанське вчення, в якому можна знайти відповіді на будь-які питання, що виникають у житті людини [154, с. 147–148].

Образне мислення народів Сходу формувалося під безпосереднім впливом ієрогліфічної писемності. Ліва півкуля головного мозку, яка керує рухами правої руки та мовою, краще розвинена в представників Сходу. Мовні зони лівої півкулі спеціалізуються на фонемному аналізі й синтезі, розрізнення йде не на рівні фонем, як у представника Заходу, а на рівні фонологічної єдності всього слова. Тому мислення представників Сходу пов'язане з цілісним сприйняттям інформації [104, с. 448].

М. Маклюєн дослідив, що світогляд людини Сходу базується на ідеях колективізму та патерналізму в суспільстві. З появою фонетичної писемності виникає розрив між акустичним світом, що наповнений емоціями та нейтральним світом аудіо, який призводить до появи індивідів, позбавлених почуття фанатичної прив'язаності до своєї групи. Фонетичний алфавіт став технологією, яка є засобом створення «цивілізованої людини», тобто відособлених один від одного індивідів, які рівні перед письмовим правовим кодексом. «Будучи

інтенсифікацією і розширенням функції зору, фонетичний алфавіт зменшує у будь-якій писемній культурі роль інших органів чуття: слуху, тактильних відчуттів і смаку. Те, що цього не відбувається в таких, наприклад, культурах, як китайська, де застосовується нефонетична писемність, дозволяє цим культурам зберегти в глибинах свого досвіду той багатий запас образного сприйняття, який в цивілізованих культурах, які користуються фонетичним алфавітом, зазвичай піддається ерозії» [176, с. 95–96]. Отже, кожний тип писемності має свої переваги і недоліки. Для західних цивілізацій характерною є відособленість індивідів, одноманітність кодів на відміну від колективізму, образності мислення східних цивілізацій.

Г. Гегель вважав, що характер китайської писемності є значною перешкодою для розвитку науки, бо китайці не володіють кращим інструментом для представлення та повідомлення думок. Їхня писемність, на відміну від літерної, позначає не окремі звуки, випишує не окремі слова, а самі уявлення за допомогою знаків. Г. Гегель вказував на труднощі, з якими зіштовхуються китайці при опануванні писемною мовою та зазначає переваги фонетичної писемності: «Нашій писемній мові досить легко навчитися, оскільки ми розкладаємо мову звуків приблизно на 25 звуків, і за допомогою цього аналізу визначається мова звуків, обмежується число можливих звуків, усуваються невизначені проміжні звуки; нам доводиться лише вивчити ці знаки і їх поєднання. Замість таких 25 знаків китайцям доводиться вивчати декілька тисяч; нараховують 9353 вживаних знаків, навіть до 10516, якщо додати ті, що нещодавно увійшли в ужиток, а всього в книгах зустрічається від 80 до 90 тис. знаків, що служать для вираження уявлень і їх поєднань» [58, с. 175–176]. Проводячи паралель між писемністю за допомогою літер і ієрогліфічною, Ж. Дерріда пише про фонетичну як про таку, де «писемність повинна знайти знаки, які ми вчимося вимовляти окремо при читанні. Китайці, позбавлені цього засобу формування усного мовлення, з цієї причини не роблять із модифікацій звуків різних мовних елементів, здатних бути представленими буквами та складами. Їхнє усне мовлення складається з невеликої кількості односкладних слів, які мають більше одного значення. І тоді сенсові відмінності досягаються тільки завдяки поєднанню, акценту, більш чи менш швидкому, більш слабкій чи більш сильній вимові» [81, с. 133]. Ж. Дерріда вважає китайську мову недостатньо диференційованою, занадто акцентованою і недостатньо артикульованою.

Не зважаючи на те, що основні системи цінностей є досить різними на Сході та на Заході, кожна система є збалансованою, вона відповідає потребам життя людини у відповідному суспільстві, має свою логіку, свій раціоналізм, і тому до Сходу не можна застосову-

вати європейські поняття добра і зла. Традиційні цінності Сходу: колективізм, патерналізм, культ духовності, благоговіння перед природою, почуття обов'язку, ставлення до слова — ці цінності Сходу є повчальними для людини Заходу. Адже в кожній цивілізації є «форми мислення, настільки ж витончені й повні, як і в інших народів, але в іншій перспективі розуміння природи та соціальної організації» [328, с. 341].

Різниця медіакультур різних народів найбільше проявляється в спробах перекладу літератури одного народу на мову іншого. Як зазначає О. Никифоров, «зміст слова задається значною мірою тим семантичним полем, до якого належить дане слово. Слово, взяте в ізоляції від свого семантичного поля, володіє дуже бідним значенням» [193, с. 129]. Звичайно, щоб зрозуміти особливості медіакультури, необхідно повною мірою бути долученим до неї. Тут має значення засвоєння семантичних полів, змістового наповнення, яке буде різним у різних мовах. Важко описати світ однієї культури мовою іншої. Так, наприклад, в Японії психологічно не сприйняли драму Шекспіра «Ромео і Джульєтта» як трагедію, оскільки за їхніми уявленнями, смерть закоханих у випадку неможливості шлюбу є вищим проявом кохання [149, с. 138]. Але, на нашу думку, в свідомості представників кожної цивілізації є як специфічні риси, так і ті спільні засади, що об'єднують усіх людей. В умовах глобалізації людина, здатна засвоїти кілька мов, знати основи культур різних цивілізацій, їхнє ставлення до цінностей життя і смерті може жити в світі різних культур.

У різних країнах хоча й спостерігається все більше елементів поширення глобальної культури, перевага все ж таки надається власній духовній культурній продукції. Нова глобальна культура аж ніяк не замінює собою національну, а доповнює її, вносить нові культурні конфігурації. С. Хантінгтон зазначив: «Прибічники тези про колонізацію «кока-колою» ототожнюють культуру із споживанням матеріальних благ. Але сутність культури полягає в мові, релігії, традиціях і звичаях. Коли росіяни п'ють «кока-колу» — це не означає, що вони думають, як американці. І коли американці їдять японську страву «суші», вони від цього не стають японцями. Впродовж історії людства товари, матеріальні блага, будучи передані від одного суспільства до іншого, не змінювали при цьому суттєво культурних підвалин суспільства, яке їх сприймало. Періодично Захід заповнювали предмети китайського мистецтва, речі з Індії та інших країн, але це не залишало особливого сліду. У твердженні, що поширення масової культури і споживчих товарів є тріумфом західної цивілізації, міститься недооцінка інших культур і водночас спрощення західної культури, яка ототожнюється з поживною їжею, витертими

джинсами і газованими напоями. Сутність західної культури виражає не гамбургер Великий Мак, а Велика хартія вольностей» [311, с. 83].

Сьогодні досить часто спостерігається зустрічний рух зі Сходу на Захід і цей рух є не менш масштабним. Захоплення Сходом проявляється в стилях художньої культури, моді, заняттями східними єдиноборствами. Усе більше людей у світі захоплюється східною філософією, намагається за допомогою йоги вирішити проблеми психічного і фізичного здоров'я. Особливою популярністю користується хатха-йога, давньокитайська оздоровча гімнастика (тайддзи-цюань), медитація, тайський масаж, за допомогою яких люди прагнуть зробити своє життя більш гармонійним, досягнути психічної рівноваги та душевного спокою в світі, який так швидко змінюється. Поширення набувають східна медицина та кухня. Китайські ресторани та японські суши-бари відкриваються як в Америці, так і в країнах Європи. Глобалізація не означає уніфікації, відмови від своєї унікальності та своєрідності. Досвід ХХ ст. показав, що принципи побудови світової політики в сфері культури повинні виходити із збереження мовних відмінностей, національної культурної ідентичності, самотнього локального культурного простору, забезпечення доступу до національної культурної спадщини і тому «процес глобалізації необхідно розглядати не як шлях досягнення гомогенності, а як найважливіше джерело розмаїття — зібрання в ціле різного» [2, с. 65]. Медіакультура в умовах глобалізації має будуватися на принципі глокалізації — давати можливість долучитися до світових надбань культури при збереженні своєї самотності.

Науково-технічний прогрес відкриває для людства нові можливості, види і форми спілкування, головною умовою ефективності яких є взаєморозуміння, діалог культур, терпимість і повага до культури партнерів по комунікації. У той же час соціальні, політичні та економічні потрясіння в світовому масштабі, які відбуваються в наш час, призвели до зростання міграційних процесів, появи біженців, змішування народів, що призводить до конфлікту культур. Ці дві тенденції в розвитку сучасної культури актуалізують питання про міжкультурну комунікацію глобалізованого світу. На побутовому рівні проблема конфлікту культур осмислена в прислів'ї: «У чужий монастир зі своїм статутом не ходять». Але саме на побутовому рівні біженці, мігранти, репатріанти найчастіше страждають від нерозуміння культурних особливостей, які їм не завжди зрозумілі. Це призводить до соціальних, політичних і економічних конфліктів. Мова завжди виконувала функцію інтеграції для тих, хто володів нею, а незнання мови відгороджувало від інших народів і культур. Але саме

через цей конфлікт культур людина починає краще розуміти свою культуру, особливості менталітету свого народу, свої звичаї та традиції.

Знання особливостей культури необхідні в побуті, в рекламі, торгівлі, у міжконфесійних відносинах, у роботі авіадиспетчерів. Так, однією з версій аварії казахського літака при посадці в Делі вважають конфлікт культур: індійські авіадиспетчери дали висоту не в метрах, а в футах, як це прийнято в англійській культурі [269, с. 21]. Знайомство з іншою культурою через зарубіжну літературу, мистецтво, театр, кіно, пресу, радіо, телебачення, Інтернет завжди супроводжується суперечностями. Засвоюючи слова іноземної мови, людина надає їм той зміст, який нав'язаний їй певними уявленнями про цей предмет. Тому розуміння значення слова не завжди відображає сам предмет реальності. Як зазначає С. Тер-Мінасова, «вторинна картина світу, що виникає при вивченні іноземної мови і культури, — це не стільки картина, що відображається мовою, скільки картина, створювана мовою» [269, с. 49]. Понятійна картина світу як відображення реального світу крізь призму понять, сформованих на основі уявлень людини, суттєво відрізняється у представників різних культурних цивілізацій. Відмінності історії, особливості в сфері культури (релігія, звичаї, традиції, норми моралі, сфера побуту) і, відповідно, відмінності розвитку суспільної свідомості обумовлюють у різних народів свій шлях від реального світу до поняття і далі до словесного вираження.

Вивчаючи іноземну мову, людина, засвоюючи слово, намагається співвіднести його з тією картиною світу, яка вибудувалася в її свідомості. Вивчення мови дозволяє включити в свідомість людини поняття з іншої культури, перебудувати мислення, власну, звичну картину світу за іншим взірцем, долучитися до іншої картини світу. Проте людині не так легко поєднати власну, звичну картину світу з образом світу в іншій культурі, що може привести до роздвоєння особистості. Соціокультурні особливості життя різних народів ведуть до відмінностей у мовному мисленні, почуття неповної відповідності висловлювань одного і того ж поняття рідною та іноземною мовами. Долучення до іншої культури вимагає пристосування особистості до іншого світовідношення, що призводить до переформування особистості. Мова формує її носія як особистість, що належить до певної соціокультурної спільноти, яка має свій світогляд, свої цінності, норми моралі. Засвоюючи мову та культуру іншого народу, людина вибудовує поведінку, ставлення до інших людей відповідно до звичаїв і традицій цього народу.

Реальний світ, розмаїття предметів і явищ, які подаються медіа, формують певні поняття через мову, слово і можуть як у кривому дзеркалі відображати реальну сутність справ. Люди не народжуються

з приналежністю до певної цивілізації чи нації, а стають її представниками в результаті перебування у відповідній спільноті через засвоєння мови, яка відображає світ і культуру та формує особистість. Додання до іншої культури людей, які сформувалися в іншій, де відмінні стереотипи поведінки, інші уявлення про соціальні явища чи об'єкти, викликає проблеми міжкультурної комунікації. Важливо, щоб при налагодженні роботи медіа в суспільстві, де аудиторія належить до різних культур та цивілізацій, витримувалася політична коректність мовних висловів, шукалися нові способи мовного вираження замість тих, які боляче торкаються почуттів та гідності індивідуумів, порушують їхні людські права через мовну безтактність чи прямолінійність стосовно до расової, національної чи статевої приналежності, віку, стану здоров'я, соціального статусу, зовнішнього вигляду тощо.

Існуюче розмаїття культур і цивілізацій необхідно розглядати як спосіб існування, що склався історично. Без єдності в багатоманітності неможливо зберегти сучасний світ. Розуміння культури іншого народу, іншої цивілізації допомагає краще зрозуміти і свою культуру. «Ніяка частина людства не може зрозуміти себе інакше, як через розуміння інших народів», зазначав М. Енафф [328, с. 341]. Світ не може бути однополярним і ніяка країна не повинна брати на себе місію нести «прогрес» іншим народам. Кожна культура, кожен народ є елементом загальнолюдських цінностей. І хоч пріоритетом світового розвитку є єдність світу, але не меншою цінністю є й його багатоманітність, розмаїття культур, яке може знищити глобалізація. Тому важливим є усвідомлення негативних тенденцій глобалізації, що допоможе зберегти самоідентифікацію окремих особистостей, груп емігрантів, національних меншин та локальних цивілізацій.

Повноцінний діалог культур неможливий без рівноправності і визнання іншого як рівного собі та не має сенсу, якщо суб'єкти, які беруть у ньому участь, не усвідомлюють себе частиною єдиного цілого. Медіакультура цивілізацій, поведінка та сприйняття інформації обумовлюються культурними традиціями нації. Масмедіа повинні враховувати своєрідність мовної поведінки, правила спілкування, звичаї і ритуали певного регіону чи соціуму. Важливо при спілкуванні з носіями інших культур враховувати укоріненні в цих цивілізаціях філософські, релігійні, політичні переконання. Критика цих переконань чи прагнення їх змінити ніколи не закінчувалися успіхом, адже переконання чи погляди можуть змінюватися всередині самих культурних систем, але не впливом ззовні.

3.3. Соціальне конструювання за допомогою масмедіа в епоху Гутенберга

Перші спроби конструювання соціальної реальності відносяться до доби Античності та Середньовіччя, коли були осмислені принципи ідеального правління (Платон «Держава», Сенека «Про милосердя», Августин Аврелій «Про град Божий»). Але ідеї цих філософів були донесені тільки до вузького кола їх послідовників і не мали впливу на суспільство загалом. Оскільки конструювання соціальної реальності здійснюється в процесі інтерпретації знань про суспільство та його життя, то без соціальних інтеракцій, які би забезпечувалися засобами масової комунікації у масштабі країни, таке конструювання досить обмежене. Комунікативна єдність у масштабі країн була досягнута тільки з появою друку, який технологічно започаткував нову епоху — епоху Гутенберга. Формування індустріального суспільства стало можливим завдяки друкованим масмедіа, які забезпечили формування єдиного інформаційного простору національних держав.

Винайдення близько 1450 р. друкарського верстата зі змінними літерами з металу Й. Гутенберга дозволило недорого друкувати книги. Перші книги, надруковані за цією технологією, з'явилися в Парижі та Венеції в 1470 році, в 1471 такі книги побачили світ у Неаполі, в 1473 році — в Левині і Ліоні, в 1474 році — в Кракові, в 1479 році — в Потирі. У 1500 році власні типографії були вже в 236 європейських містах. При середньому тиражі 1000 екземплярів в XV–XVI ст. з'явилось вже близько 140000–200000 нових видань загальним тиражем близько 140–200 млн примірників. Крім того, в невеликих обсягах почали видавати й іншу друковану продукцію, наприклад, листівки, прокламації, що, врешті, привело до видання перших регулярних газет, які склалися з 8 сторінок. Так, у 1605 році перша така газета вийшла друком у Страсбурзі і називалася «Relation» (з англ. — зв'язки, відношення, а також оповідь, опис, розповідь, повідомлення, звіт). 1609 року подібна газета під назвою «Aviso» вийшла в Вольфенбюттелі. Схожі видання з'явилися в Нідерландах (1618), Іспанських Нідерландах (1620), Англії (1621), Швейцарії (1622), Франції (1631), Італії (1643), Швеції (1645), Іспанії і Польщі ((1661), в США (1690), Росії (1703). Першу щоденну газету «Einkommende Zeitungen» світ побачив у 1650 році. Це відбулося в Лейпцизі. Наприкінці XVII ст. в Німеччині випускалося вже 70 газет, середній тираж їх становив близько 400 примірників. Один примірник припадав на 10 читачів і загалом їхня кількість сягала 280 тис. чоловік. Поширення нового засобу передачі інформації сприяло не тільки винайдення

дукарського верстата, а й розвиток транспортних шляхів, кур'єрських і поштових служб, а також винайдення конверта для пересилки повідомлень. Паралельно з газетами створювалися вісники, у яких вміщувалися офіційні повідомлення, розпорядження і об'яви, та журнали, насамперед, наукові, а згодом — сімейні, повчальні, жіночі, світські [53, с. 51–52]. Отже, для медіакультури цієї доби характерне розширення аудиторії, яка охоплюється впливом масмедіа. Якщо рукописну книгу могли читати тільки у вузьких колах освічених людей античного та середньовічного суспільства, то орієнтація друкованих видань у часи Відродження здійснюється на різні верстви західного суспільства. Відповідно, зростають масштаби впливу на соціум та на можливість конструювання соціальних відносин.

Епоха Відродження, або Ренесансу — це перехідний період від середньовічної культури до культури Нового часу. В Італії він датується XIV–XVI ст., в інших країнах — кінцем XV–XVI ст. На перших порах Відродження в європейській культурі спостерігалось повернення до забутих досягнень античної культури в галузі науки, філософії, літератури, мистецтва. Так, у Італії розшукувалися рукописи античних письменників, твори античної скульптури, архітектури. Звичайно, це відбувалося і раніше, але в епоху Середньовіччя такі знахідки використовувалися, насамперед, для того, щоб підтвердити правильність церковних догм. У епоху Відродження антична спадщина використовується для руйнування церковних канонів та заборон. Виникає новий тип світогляду і новий тип культури. У центрі нового світогляду перебуває людина, а не Бог як вища сутність. Як зазначав Піко Делла Мірандола, людина стає майстром свого власного образу «так як сама формує і перетворює себе» [237, с. 509]. Формуються ідеї гуманізму, які проникають у наукове знання, релігію, мистецтво. Метою історичного процесу стає прогрес. Не Бог, а людина осмислюється творцем історії. Наукова раціональність визнається вищою формою раціональності. Технократизм і економізм постають як реальне втілення науки і як найбільш прогресивна форма соціального розвитку. Видатні духовні творіння Європи цього часу, як зазначав К. Ясперс, «змушують нас зіставити європейську культуру з осьовим часом дві з половиною тисячі років тому назад» [335, с. 97]. На нашу думку, К. Ясперс справедливо порівнює формування гуманістичного світогляду в добу Відродження з «осьовим часом», оскільки у цей період з'являються нові підходи до осмислення і конструювання соціальної дійсності в Європі.

У концепції Ж. А. Кондорсе, викладеній у його праці «Ескіз історичної картини прогресу людського розуму» (1794), всесвітня історія розглядається як лінійний і неухильний прогрес. Основою

та рушієм цього історичного прогресу просвітник вважав людський розум як найвищу здібність людини. Ж. А. Кондорсе ділить історію людства на десять епох. Сьома епоха, згідно з його періодизацією, розпочинається відродженням наук у Європі і завершується винайденням книгодрукування. Цей винахід, поряд із іншими технічними винаходами, з різними формами господарювання, науковими і філософськими відкриттями, елементами моралі та етикету він називає такими, які впливають на загальний духовний розвиток людського роду. Він підкреслює взаємозв'язок матеріально-господарських, соціальних та інтелектуально-моральних явищ, які утворюють культуру [141].

Розглядаючи вплив книгодрукування на соціальне життя людства, М. Маклюен зазначає, що книгодрукарське розширення людини принесло із собою націоналізм, масові ринки, загальну писемність і загальну освіту. Це стало можливим завдяки тому, що «друк подарував образ повторюваної точності, який пробудив зовсім інші форми розширення соціальних енергій. В епоху Відродження, як сьогодні в Японії і Росії, друк випустив зовні великі психічні і соціальні енергії, з коренем вирвавши індивіда з традиційної групи і одночасно давши вірець того, як приєднати індивіда до індивіда в масивній агломерації влади. Той дух приватного підприємництва, який підштовхнув письменників і художників до культивування самовираження, привів інших людей до створення гігантських корпорацій — як військових, так і комерційних» [176, с. 195–196]. Дослідник виявив психічні і соціальні наслідки книгодрукування. У психічному плані друкована книга, будучи розширенням зорової можливості, інтенсифікувала перспективу і фіксовану точку зору та дала ілюзію, що простір є візуальним, однотипним і неперервним. «Лінійність, точність і однотипність аранжування набірних літер невіддільні від цих великих культурних форм та інновацій, які створені досвідом епохи Відродження. Нова інтенсивність візуального акценту і приватної точки зору у перше ж століття існування друку поєдналася з тими засобами самовираження, які стали можливими завдяки книгодрукарському розширенню людини» [176, с. 195]. Тобто винахід Гутенберга став тим інноваційним фактором, який привів до руйнування комунікативних форм, притаманних попередній епосі, та виникнення нових форм комунікації, в основі яких — друк.

Із винаходом книгодрукування змінюються система передачі знань, тип мислення людей та їхні установки, що сприяє реформуванню системи освіти. Друкована книга стала новим візуальним засобом, що був доступний усім студентам. «Друк змінив як процес навчання, так і ринкову торгівлю. Книга стала першою друкарською машиною, а також першим товаром масового виробництва... Рукописна культура

підтримувала в сфері освіти усну процедуру, названу в її вищих проявах «схоластикою»; проте друк, підкладаючи будь-якій даній множині учнів чи читачів один і той же текст, швидко покінчив із схоластичним режимом усного диспуту. Друк дав письменам минулого таку величезну нову пам'ять, на фоні якої індивідуальна пам'ять стала неадекватною» [176, с. 197]. Тільки після винайдення друкарського верстата освіта в Європі стала набувати світського характеру, зросла кількість освічених людей. Видавці книг орієнтуються на запити аудиторії і хоч найбільш популярним літературним жанром були Життя святих, проте серед представників дворянства популярністю користувався рицарський епос («Пісня про Роланда», «Повість про короля Артура», «Пісня про Нібелунгів»). Найбільш освічене духовенство цікавилось богословськими дослідженнями, філософією, історією.

Винахід Гутенберга знаменував новий етап у бутті соціуму і позначився на всій системі відносин: духовних, політичних, соціальних, національних, етнічних, економічних. Друкарський верстат сприяв розширенню можливостей обробки інформації. До цього часу єдиним способом тиражування писемних матеріалів було відтворення тексту від руки, процес якого був дорогим і трудомістким. Кількість людей, які могли знайомитися з манускриптами, була досить обмеженою. Крім того, переписування позначалося і на точності передачі знання, оскільки в процесі багаторазового переписування тексту у ньому траплялося досить багато помилок. «Саме друкарський верстат приніс із собою масове виробництво і стандартизацію процесу обробки інформації, які заклали дорогу промисловій революції»,— констатував відомий економіст П.Пільцер [238, с. 418]. Це сприяло раціоналізації та уніфікації мислення, уявлень про буття, про шляхи розвитку суспільства.

Зміни, які відбуваються в епоху Відродження в економічному, політичному, культурному житті суспільства, визначають Європу як центр випереджального розвитку в світі. Якщо на попередніх етапах поступу світової історії спостерігався поліцентричний характер міжцивілізаційної взаємодії (рівність і автономність окремих цивілізаційних світів, більш-менш партнерські й паритетні відносини між ними), то приблизно з 1500 р., за ще тривалого збереження і навіть зміцнення могутності Китаю та Османської імперії, з кожним століттям дедалі виразніше відбувається утвердження всесвітньої гегемонії Заходу.

Великі географічні відкриття XV–XVI ст., у результаті яких світ замкнувся географічно, докорінно змінили хід світової історії та значно розширили вплив західних цивілізацій. До різних суперечностей між європейськими країнами додалося суперництво за колонії. Був покла-

дений початок новим міжнародним економічним та політичним відносинам, взаємовпливу різних культур. Внаслідок експансії західноєвропейських морських країн формуються колоніальні імперії. Після відкриття Колумбом Америки і заснування величезної іспанської імперії у XVI ст., нідерландської та англійської революцій, завоювання Індії, Австралії, Африки, західноєвропейська цивілізація почала диктувати свої закони світу, потіснивши чи підкоривши собі інші локальні цивілізації. Дві найбільші метрополії — Іспанія та Португалія, які першими стали на шлях колоніальної експансії вже в 1494 р.— підписали Тордесильянський, а в 1529 р.— Сарагоський договори, які закріпили сфери їхнього впливу.

Книгодрукування сприяло процесам Реформації та появі протестантизму. У католицькій церкві тільки священики могли читати і трактувати Біблію, у той час як протестантизм визнає, що кожен віруючий, прислуховуючись до голосу Бога, може сам, без посередництва священників, судити про те, що написано в Біблії, визнає абсолютний авторитет Священного писання як єдине джерело віри в Бога. Жан Кальвін у «Наставлянні в християнській вірі» [118], писав: «Якщо старому з його підсліпуватими очима, що сльозяться, дати написану ясними великими буквами книгу, він побачить текст загалом, але лише з великою силою зможе розрізнити без окулярів окремі слова. Озброївшись же окулярами, він зможе за їхньою допомогою читати швидко. Так і Священне Писання збирає воедино, у фокус, знання про Бога, що до цього жили в нашій душі неясними і розсіяними, і розганяє пільму, ясно показуючи нам істинного Бога» (Кн. I, гл. VI). Цим наставлянням Жан Кальвін започатковує новий тип відносин між людиною та Богом без посередництва священників та церкви.

Протестантизм дозволив мирянам читати і тлумачити Біблію. Реформатори провели величезну роботу її перекладу (оскільки раніше вона була відомою в давньоєврейській, грецькій і латинській версіях) на національні мови народів Європи. Мартін Лютер особисто здійснив переклад Нового Завіту на німецьку мову. Якщо в епоху Середньовіччя мовою релігійного спілкування була латинь, то Реформація започаткувала перехід богослужіння на національні мови. Але з часом становлення націй викликало конфлікт з церквою, бо світська влада стала підпорядковувати собі національні церкви [205, с. 178]. Друкована Біблія спричинила нехтування авторитету усної церковної традиції. Щодо цього М. Маклюен зазначає, що «ймовірно, нова однорідність друкованої сторінки вселяла неусвідомлену віру в справжні можливості надрукованої Біблії, зневажаючи авторитет усної церковної традиції, з одного боку, і стимулювала потребу в її раціонально-критичному вивченні, з іншого. Справа була такою, ніби друкований текст —

одноманітний товар, який підлягає точному відтворенню — був здатний породжувати (як під гіпнозом) впевненість у тому, що книга не залежить від людини. Ніхто з тих, хто читав манускрипти, не зміг би зробити подібного висновку стосовно до природи і характеру написаного слова» [175, с. 256–257]. Отже, друк Біблії можна розцінити як фактор, що впливає на зміну світогляду суспільства, веде до раціоналізації мислення, критичного сприйняття інформації, яка міститься в книзі.

Під впливом друкованого слова в епоху Відродження відбувається трансформація конструктів суспільної свідомості. Якщо для філософії раннього християнства з його ідеологією не накопичення багатства, рівності і стоїцизму були характерні твердження: «Блаженні убогі духом» (убогі за духом — ті, хто добровільно відмовився від благ) та «Легше верблюду пройти крізь вушко голки, ніж багатому увійти в Царство Небесне», то для протестантської етики, яка стала ідеологічною основою промислової революції, притаманні ідеї випробування своєї богоугодності за допомогою практичної діяльності у світському житті. Багатство, здобуте працею, визнавалося угодним Богу — «блаженні ті, хто процвітає».

Поява друкованої книги викликала прискорення соціальної і особистої активності. М.Маклюен зазначає, що і сьогодні ми ще не зовсім усвідомили, що друк є технологією індивідуалізму. Технології книгодрукування породили конвеєр і перше масове виробництво, тобто те, що роз'єднує людей. Із тих пір почалися процеси фрагментації суспільства і відчуження людини: друковане слово дозволило пізнавати світ індивідуально, поза колективною свідомістю общини. Більше того, дослідник показав, що книгодрукування сприяло вихованню традицій приватної власності і особистого життя, а також наочному прояву різноманітних форм «замкнутості», замінює колективізм індивідуалізмом. «Алфавіт (і його розширення у вигляді книгодрукування), обумовив можливість поширення влади, тобто знання, і послабив племінні зв'язки, підірвавши тим самим племінне людство і перетворивши його на скупчення відособлених індивідів» [176, с. 194]. У такий спосіб масмедіа застосовувалися для конструювання нової соціальної дійсності.

Технології друку, з одного боку, ізолюють індивіда, а з іншого, одночасно сприяють виникненню крупних спільнот людей, які об'єднують на основі володіння тими чи іншими національними мовами. «Друк за допомогою рухливих набірних шрифтів створив зовсім несподіване нове середовище — ПУБЛІКУ (аудиторію). Рукописні технології не володіли достатньою інтенсивністю і можливістю широкого поширення, які необхідні для створення аудиторії в національному масштабі» [175, с. 20]. Книгодрукування прискорило процес

консолідації національних мов, перетворило місцеві мови на засіб масової комунікації, на закриті системи. Нові можливості комунікації в межах країн викликали ріст націоналізму, який виникає як відповідь на нове уявлення про групові спільноти, що базуються на такій швидкості обміну інформацією, яка була би неможлива до появи і розвитку технології друку. «Політична уніфікація населення на основі діалектних і мовних угруповань була немислимою, поки друк не перетворив кожную народну мову на екстенсивний засіб масового спілкування. Плем'я — розширена форма сім'ї, яка складається з кровних родичів,— зривається друком і замінюється асоціацією людей, гомогенно навчених бути індивідами. Сам націоналізм постав у енергетично новому візуальному образі групової долі і групового статусу і залежав від швидкості руху інформації, якої не було до появи друку» [176, с. 200–201]. Отже, націоналізм став одним із соціальних конструктів, виробленим за допомогою медійних засобів.

Усні, писемні і друкарські форми літературних творів по-різному впливають на людей. До появи друку мова постійно змінювалася і зовсім не визнавалася неодмінним атрибутом і ознакою національності, а стиль передбачав дотримання фіксованих і складних за своєю сутністю правил риторики. Поява друку сприяла широкому розповсюдженню друкованого слова. Саме в цей період відбувається остаточне формування національних мов. До XV ст. у Європі було відсутнє таке соціальне явище, як націоналізм, і в законодавстві європейських країн не було ні найменших натяків, які вказували б на прагнення сприяти національній торгівлі шляхом її захисту від іноземної конкуренції. Виникнення націоналізму пов'язане із втіленням мови у друк. Останній трансформує національні мови, перетворює їх на засіб масової інформації. У процесі формування літературної мови друк відіграв уніфікуючу роль. У часи Реформації в Німеччині, яка складалася з різних племен, М. Лютер створив мову, яка в усіх відношеннях відповідала сучасній німецькій мові. Масове поширення і величезна популярність створених ним праць, притаманна їм літературна якість сприяли тому, що скоро його мова стала сприйматися як взірцева модель.

У більшості країн особлива група людей, певна народність чи національність формувала панівний клас у суспільстві, створювала національну мову. С. Кара-Мурза, характеризуючи розвиток націоналізму як світоглядної й ідеологічної конструкції, розглядає його як «ідеологію поділу та ідеологією об'єднання» [120, с. 321]. Об'єднанню культурного простору в Європі служила єдина мова в культурі — латинська. Але вже з часів Реформації, яка замінила латинь на національні мови в богослужінні, становлення націй при-

швидшується. У добу Реформації світська влада підпорядковує церкву, що веде до утворення національних держав.

Посилення в XVI ст. виконавчої, законодавчої і судової влади стало можливим завдяки появі та розвитку технології друку, чим скористалися представники влади для забезпечення централізованого державного контролю над діями суспільства. Наприклад, в Англії протягом усього шістнадцятого століття Тюдори проводили політику жорсткого контролю над пресою, орієнтовану на інтереси державної безпеки. Але з часом, коли спостерігається ріст і розширення ринку книжкової продукції, стає відчутним протест споживачів друкованої продукції проти системи централізованого контролю і управління. «Північні групи вже почали кидати виклик системі контролю і нагляду з боку уряду: друкарі — з економічних причин, пуритани — з релігійних, а меншою мірою один член парламенту — з політичних» [352, с. 103]. Будучи засобом об'єднання різних груп у єдину націю, масмедіа, разом із тим, виступають силою, що сприяє росту сепаратизму — боротьбі за відділення від великих національних держав. Отже, особливістю медіакультури цього періоду стає те, що вона викликає дихотомію у суспільстві, ініціюючи процеси як централізації держав, так і сепаратизм.

Книгодрукування позначилося й на економічних відносинах у суспільстві, давши поштовх уніфікації масового виробництва, створенню конвеєрних технологій та серійності випуску продукції. Але не тільки у цьому проявився вплив технології друку на економіку. Ідеологія протестантизму, яка визначила пріоритет матеріально-культурних установок у західному світосприйнятті, мала безпосередній вплив на розвиток капіталістичних відносин. Реформація церкви, культ трудової етики, зменшення невиробничих і збільшення виробничих витрат, підвищення активності та продуктивності праці людей, раціоналізація їхньої діяльності у зв'язку із зростанням рівня освіти, помітним розширенням шкіл та університетів, — все це сприяло швидкому росту економіки країн протестантської Європи [184, с. 88, 96].

У праці «Протестантська етика і дух капіталізму» М. Вебер показав роль протестантської реформації та релігійного вчення кальвінізму в становленні раціоналістичного духу капіталізму. З позиції культурного детермінізму М. Вебер вважав, що саме протестантська етика є ключовим фактором, що визначив успішний ріст капіталістичної економіки. Розуміння культурних традицій допомагає осмисленню впливу людської поведінки й соціальної динаміки на результати розвитку. Для західної культури, основою якої є протестантизм, характерним є: динамізм, орієнтація на новизну, утвердження гідності і поваги до людської особистості, індивідуалізм, установка на автономність

особистості, раціональність, ідеали свободи, рівності, терпимості, повага до приватної власності. Досліджуючи модернізацію як процес суспільної раціоналізації, М. Вебер базується на аналізі не науково-технічного розвитку, а релігійної картини світу, яка виникла в результаті духовних рухів Реформації і протестантизму [49]. Саме «дух» цих рухів, який проявився як активізація думки, вивільнення логосу, певний склад розуму розглядаються як першопричина якісних зрушень і в господарстві, і в соціальній сфері, і в створенні раціоналізованої картини світу.

Метафізичний переворот, який відбувся внаслідок релігійно-історичних рухів, і, насамперед, протестантська етика виявилися важливими рушійними силами спільного процесу раціоналізації. Наука і техніка, які стали моделлю раціональності, суттєво прискорили розвиток капіталізму, стали ефективними засобами модернізації суспільної праці і соціальної сфери, у результаті чого науковий прогрес почав сприйматися як раціоналізація усього суспільного життя. Саме епоха Відродження започаткувала в Європі зародження капіталізму. У містах, які збереглися як торгово-ремісничі осередки з часів Римської імперії, виникають перші мануфактури, розвивається банківська справа, зароджується капіталістична економіка, формуються торгові центри загальноєвропейського значення. Але з часом формальна раціональність і цілераціональні дії як головні фактори успішної економічної діяльності були перенесені, по суті, на всі сфери культури, що привело до негативних наслідків, особливо у сфері міжособистісної комунікації у повсякденному житті, до утвердження індивідуалізму як характерної риси західної цивілізації. Ці важливі для людини сфери найбільше постраждали від бюрократизації як породження формальної раціональності. Проте, не зважаючи на негативні тенденції, спричинені появою нових медіа в добу Гутенберга, саме у цей час повною мірою проявився їхній соціальний потенціал, що був обумовлений їхнім конструктивним характером. Технологія друку, поширюючись на інші сфери життєдіяльності, спричинила уявлення про гомогенне відтворення, що привело до появи тих форм виробництва і соціальної організації, які притаманні сучасним західним цивілізаціям.

3.4. Конструювання соціальної дійсності і масмедіа в індустріальну епоху

Доба Гутенберга, ознаменована формуванням національних держав Європи, розвитком ринків, зародженням ідей громадянського суспільства, появою нових форм суспільної комунікації, завершується

появою телеграфу, телефону, радіо, кінематографа. Ці винаходи знаменують новий етап у конструюванні соціальних сенсів і в ході цивілізаційного розвитку людства. У суспільстві, яке прийнято називати індустріальним, посилюється опосередкування життя суспільства засобами масмедіа, ускладнюється і стає комплексною комунікативна система, що спричиняє розвиток медіакультури як медійно-опосередкованої культури. Соціальним наслідком індустріалізації суспільства стає урбанізація, яка характеризується зосередженням виробничої, культурної, соціально-політичної діяльності в містах. Життя населення індустріальних міст регламентується не стільки церквою, звичаями та традиціями, скільки інститутами держави та громадянського суспільства з їхньою потужною соціально-комунікативною сферою, під впливом якої формуються нові цінності, відбувається трансформація духовної діяльності та зароджуються нові форми комунікативної активності.

Масмедіа індустріальної епохи були результатом потреб ринкової економіки та прагнення держави здійснювати вплив на широкі верстви населення на всій території. Тому їхньою специфікою є поділ на політичні й економічні. Але незалежно від цього поділу, влада і бізнес-еліти, які володіли масмедіа, прагнули встановити контроль над процесами масової комунікації, встановлюючи норми інформаційної діяльності та вводячи цензуру. Ці заходи приводять до конструювання медіареальності як символічної реальності нового типу. У контексті луманівського розуміння системи суспільства можна оцінити інститут масмедіа індустріальної епохи як нову функціональну суспільну систему, соціальну модель другого порядку, яка базується на спостереженні користувачів, що відносяться «до тих чи інших внутрішньосистемних перспектив розрізнення системи та навколишнього світу» [170, с. 163]. Масмедіа, подаючи певні образи та символи, замінюють ними пізнавальну діяльність індивідів, їх здатність самостійно здобувати та оцінювати інформацію. Медіареальність стає новим соціокультурним феноменом суспільства індустріальної епохи, замінюючи собою реальність політичної, економічної, релігійної, культурної сфер суспільного життя.

Використовуючи можливості масмедіа індустріального суспільства, суб'єкти комунікативної діяльності, насамперед, держава, формують керовані інформаційні потоки і вибудовують систему вертикально орієнтованих зв'язків, що забезпечує інтеграцію та цілісність індустріального суспільства. Посилюється роль ЗМІ як засобу регулювання видів соціальної дійсності, правових основ політичного режиму та здійснення соціального контролю. Соціальні й політичні структури, усвідомлюючи владу медіа, дедалі більше розглядають їх як

засіб впливу на суспільну свідомість та громадську думку. Прагнення держави в індустріальному суспільстві використати медіатехнології для посилення свого впливу призводить до інституалізації масмедіа та масової комунікації. Як влада, так і опозиція завдяки цьому інституту набувають комунікативного виміру.

До буржуазних революцій в Європі домінувала модель авторитарної преси, яка контролювалася монархами (правління Тюдорів в Англії, Бурбонів у Франції, Габсбургів у Іспанії тощо). Вплив цих медіа П. Бергер та Т. Лукман справедливо розглядають як такий, що «контролює людську поведінку, встановлюючи задані нею взірці, які надають поведінці один із багатьох, теоретично можливих варіантів» [26, с. 93]. Контроль над масмедіа влада здійснювала через видання патентів на видавничу діяльність, монополію на друк та на прибуток від видавництва. Але вже у добу Просвітництва ідея свободи друку, актуалізована в публіцистиці філософів цього часу, веде до ослаблення моделі авторитарної преси. Завдяки цьому досягненню формується новий світогляд, що вплинуло в кінцевому підсумку на трансформацію суспільства з аграрного на індустріальне.

Як слушно зазначає Б. Андерсен, з часу появи розрахованих на масову й анонімну аудиторію медійних продуктів (газет, романів), з'явилася можливість незнайомим між собою членам цієї аудиторії «уявляти» певну спільноту, яка пізніше отримала статус нації. Особливе значення в процесі націєтворення він відводить газетам, які започаткували ритуал майже одночасного споживання й уявлення в різних частинах аудиторії, де кожен усвідомлює, що «здійснюваний ним ритуал відтворюється тисячами (або й мільйонами) інших, в існуванні яких він не сумнівається, але про ідентичність яких не має найменшого уявлення» [3, с. 54]. Отже, формування нації уможливилось завдяки налагодженню комунікації в масштабі всієї країни та досягненню всезагальної освіченості, якої більшість європейських країн досягли в ХІХ ст.

Випуск газет, які спочатку були одноразовими і присвячувались, як правило, якійсь важливій події, а від початку ХVІІ ст. стали періодичними виданнями, стимулював розвиток транспортної мережі та поштової служби, що сприяло розповсюдженню інформації далеко від місць публікації. Без друку було б неможливо об'єднати великі території, забезпечувати відносний порядок на них, доводити накази монархів до підданих у всі куточки держави. Ю. Хабермас зазначає, що газета набуває характеру комерційної структури, підприємства, яке продукує простір для оголошень як товар, який можна продавати [56, с. 235]. Зниження вартості газет та збільшення їхніх тиражів часто досягається продажем частини площі під

рекламу, що робить газети посередником між виробниками та споживачами товарів і послуг. Головним чинником економічного успіху газет у західних країнах стає «поєднання низької ціни, масового розповсюдження (супроводжуваного спрощенням стилю й посиленням розважальної орієнтації) та прибутку від реклами» [153, с. 87]. У такий спосіб газета, як основний вид медіа індустріального суспільства, стає важливим чинником конструювання соціальної дійсності індустріальної доби, що формує масове суспільство, побудоване на диференціації праці. Це нове суспільство можна назвати по-різному: суспільством з органічною солідарністю (Е. Дюркгейм), суспільством із речовою залежністю (К. Маркс), раціональним (М. Вебер).

М. Маклюен, досліджуючи роль друкованого слова в історії революцій Англії та Франції, зазначає, що за спробами утвердити національну мову у Франції маскувалося прагнення до гомогенізації. Саме друковане слово дало можливість подолати феодалізм і усне співтовариство у Франції та зробило французів схожими від півночі до півдня. Учений зазначає, що новий засіб переміщення інформації змінює і владну структуру, якою би вона не була. «Книгодрукарський принцип одноманітності, безперервності і лінійності переборов складнощі давнього феодального і усного суспільства. Революція була здійснена новими літераторами і юристами» [176, с. 17–18]. Друковане слово візуалізувало національні мови. До Великої французької буржуазної революції у Франції не було однієї мови, а існувало багато діалектів: бретонці на заході, провансальці, баски і корсиканці на півдні, фламандці на півночі, ельзаські німці на північному сході. На думку А. Токвіля, саме якобінці змусили кожного громадянина знати і використовувати французьку мову [273, с. 184]. Не зважаючи на те, що перші якобінці не поспішали реалізувати власні просвітницькі теорії на практиці, вони з готовністю признавали значимість мови як основи національної самосвідомості, тому намагалися змусити всіх жителів Франції користуватися французькою мовою.

Фактором, який сприяв уніфікації суспільства Франції, стала у першу чергу єдність законодавства. Кодекс законів, прийнятий за часів правління Наполеона, сприяв уніфікації держави. До початку Великої французької революції 1789–1794 років законодавство було різним: у провінціях півночі користувалися германським звичаєвим правом, на півдні — римським правом. Прийнятий Наполеоном кодекс відмінив попереднє цивільне законодавство, гарантував громадянські права і свободи, у тому числі — рівність усіх перед законом. Ідея спільного та одноманітного законодавства, повсюди та для всіх однакового, проникає в уми не тільки правителів, але й підлеглих. Тепер вже не тільки провінції все більше стають схожими одна на одну,

але й, наперекір відмінностям в умовах життя, «посилюється схожість людей, які відносяться в кожній провінції до різних класів, але належать до народної маси» [273, с. 123].

На відміну від Франції, в Англії домінувала усна традиція звичаєвого права, яка підтримувалася інститутом парламенту, тому одноманітність і неперервність нової візуальної друкарської культури ніяк не могла утвердитися. М. Маклюен у цьому бачить причину того, що в історії Англії так і не відбулося революції, подібної до революції Франції. Проблемою Англії стає також громіздка для центру структура «центр — периферія», від якої починають відгалужуватися фрагменти, які встановлюють свої власні системи. Так, коли тринадцять колоній Великобританії в Америці почали розвивати своє власне соціальне та економічне життя, вони відчули потребу стати самостійним центром. «Тривалість морської подорожі виявилася зовсім неадекватною для збереження настільки великої імперії на основі примітивного принципу «центр — периферія». Сухопутним державам легше зберігати уніфікований зразок «центр — периферія», ніж морським. Саме відносно довга тривалість подорожі морем змушує морські держави розвивати чисельні центри за допомогою свого роду брунькування. Таким чином, морські держави тяжіють до створення центрів без периферій, а сухопутні імперії віддають перевагу структурі «центр — периферія» [176, с. 103].

Державою, яка уособлює класичний приклад зразку структури «центр — периферія», можна назвати Росію, де така система була впроваджена за часів Петра I. Характеризуючи вплив масмедіа в індустріальну епоху в Росії, Д. Калюжний та Є. Єрмілов виявили, що перші друковані видання були створені заради конкретних політичних завдань. Тільки в петровську епоху виникає потреба в масовій офіційній інформації. Петро I за допомогою видання газети «Ведомости о военных и иных делах, достойных знания и памяти, случившихся в Московском государстве и в иных окрестных странах», яка була започаткована в 1702 році тиражем 2500 примірників, а вже наступного року досягає 4000 примірників, повідомляв про успіхи реформ та про військові перемоги певні кола в Росії та при багатьох європейських королівських домах. Поряд з політичними та військовими новинами у «Відомостях» друкувалися повідомлення про нові заводи, відкриття родовищ руди, нафти і т. п. Випуск «Відомостей» став справою державної значимості. 1728 р. їх випуск переходить у видання Імператорської Академії наук і газета отримує назву «Санкт-Петербурзькі відомості». Під такою назвою вона виходила аж до 1917 р. З 1800 р. вона першою у Росії переходить на щоденний випуск [117, с. 149]. Монополія держави на друковане слово, яка

в Росії, на відміну від країн Західної Європи зберігалася довгий час, сприяла конструюванню абсолютизму.

Тільки в період правління Єлизавети Петрівни друкується приватний щомісячний журнал «Трудолюбива бджола», видавцем якого був відомий поет, драматург та суспільний діяч О. Сумароков. У розвитку російської друкованої культури активну участь приймала Катерина II. Вона сприяла виданню журналу «Всяка всячина» (1769–1770), у якому сама була основним автором. За її порадою Академія наук стала видавати журнал «Собеседник любителей российской словесности», метою якого була боротьба проти опозиційних настроїв у суспільстві. Основним опонентом імператриці був М. Новіков — видатний російський просвітитель, видавець, редактор, публіцист. Взявши в оренду типографію Московського університету, він збільшив тираж університетської газети «Московські відомості» до 4000 примірників, а згодом створив Видавничий Дім, що обслуговував 16 міст та випустив з 1779 по 1792 роки біля 900 назв книг та цілий ряд журналів, серед яких «Трутень», «Живописець», «Кишеня» [134, с. 53]. Поява опозиційної до влади преси, як у Росії, так і в країнах Європи, мала важливий вплив на конструювання майбутнього суспільства — підживляються засади абсолютизму, виникають ідеї Просвітництва.

Просвітництво стає важливим етапом розвитку країн, які поривають із феодалізмом та стають на шлях науково-технічного й соціального прогресу. Але Просвітництво — не тільки історична епоха в розвитку європейської культури, але й потужна ідейна течія, заснована на визнанні розуму та науки вирішальною силою історичного прогресу. Просвітителі Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, К. А. Гельвецій, Д. Дідро (Франція), Дж. Локк (Великобританія), Г. Е. Лессінг, І. В. Гете, Ф. Шиллер, І. Кант (Німеччина), Б. Франклін, Т. Джефферсон (США), М. Ломоносов, М. Новіков, О. Радищев (Росія) виступали за рівність усіх перед законом, за право кожного на звернення до вищих органів управління, за позбавлення церкви світської влади, за недоторканість власності, гуманізацію кримінального права, підтримку науки та техніки, свободу друку, аграрну реформу та справедливе оподаткування. Наріжним каменем усіх просвітницьких теорій була віра у всемогутність розуму. Нагромадження знань у галузях науки і техніки дало можливість узагальнити їх у знаменитій «Енциклопедії наук, мистецтв і ремесел». Технічний прогрес стимулював появу у другій половині XVIII ст. спеціалізованих наукових і навчальних закладів. У цей час було створено у Парижі Гірниче училище (1747 р.) та Королівське товариство агрокультури (1761 р.), Гірничу академію у Фрейберзі (1765 р.), Гірниче училище у Петербурзі (1773 р.).

Суттєві зміни в системі масових комунікацій відбулися в другій половині XIX — на початку XX ст. Це час появи електрики й електричних засобів масової комунікації (телеграфу, телефону, радіо, кіно). Нові технології, у тому числі й масмедіа, призвели до докорінних змін у суспільстві. Процеси індустріалізації та урбанізації, які змінили в цей час облік країн Заходу, базувалися саме на цих новітніх технологіях. Нові масмедіа завдяки практично миттєвому поширенню електричного чи радіосигналу дали можливість мігрантам, підприємцям мати зв'язок з різними країнами та континентами. Діалог людства став можливим у глобальному масштабі. Як авторка зазначала в одній із праць [211], адаптація до нових масмедіа і до їхнього змісту підірвала існуючі соціальні зв'язки і ролі, що призвело до трансформації соціальних інститутів, виникнення всесвітніх організацій (економічних, політичних, спортивних, релігійних тощо). Разом із тим нові масмедіа стали засобами просування масової культури, маніпуляції масовою свідомістю і почуттями людей, їхніми інтересами та потребами. Медіакультура індустріального суспільства на рубежі XIX–XX ст. базувалася як на друкованих ЗМІ, так і на нових комунікаційних технологіях: телеграфному, телефонному зв'язку, а потім — на радіо та кіно. Осмислення змін у житті людства, які спричинені цими технологіями, здійснено в теоріях О. Конта, Г. Спенсера, Ф. Тенніса, Е. Дюркгейма, які розвивають ідею маси як форми знеособлених людських відносин, притаманних суспільству цього періоду. У зазначених теоріях були розроблені основні положення масового суспільства і масової комунікації.

Саме в масовому суспільстві медіакультура стає комплексним засобом освоєння людиною навколишнього світу в його соціальних, інтелектуальних, художніх, психологічних аспектах. Масовизація досягається технічними інноваціями, призводять до суттєвих перетворень як у культурі, так і в соціальній структурі суспільства. Відомо, що у 1844 році С. Морзе відкрив телеграфну лінію, яка з'єднала Вашингтон та Балтимор. Згодом її використали для проведення шахових турнірів, лотерей та всіляких ігор. Нова технологія виявилася досить прибутковою і масштаби росту капіталовкладень у цю справу перевищили навіть ріст капіталовкладень у залізницю. 1858 р. був прокладений перший кабель через Атлантичний океан, а до 1861 р. телеграфні лінії прокладені всією Америкою. У 1848 році телеграф дав можливість декільком американським газетам створити колективну організацію для збору новин. Із цієї спроби народилося агентство Ассошіейтед Пресс, яке, в свою чергу, стало продавати свої послуги тим, хто випускав газети. У такий спосіб починає формуватися єдиний медіапростір, посилюються інтеграційні процеси між різними частинами світі.

П. Тейяр де Шарден підкреслював, що електричні засоби комунікації ведуть до створення свого роду органічної взаємозалежності між усіма інститутами суспільства. «Завдяки винаходу нещодавно залізниці, автомобіля, літака фізичний вплив кожної людини, колись обмежений декількома кілометрами, тепер розширився на сотні миль. Більше того, завдяки чудесній біологічній події — відкриттю електромагнітних хвиль — кожний індивід від сьогодні (активно і пасивно) одночасно знаходиться на всіх континентах і морях — він знаходиться в усіх пунктах Землі» [267, с. 191]. З іншого боку, завдяки послугам телеграфу регіональна преса, якій раніше доводилося покладатися на поштові послуги і бути під політичним контролем, що здійснювався через поштову службу, швидко уникла типу монополії, побудованої за принципом «центр — периферія».

Не зважаючи на винайдення телеграфу і телефону, природа яких «як і всіх інших електричних засобів комунікації, полягає в тому, щоб стиснути і об'єднати те, що раніше було розділеним і спеціалізованим» [176, с. 291], до початку ХХ ст. щільність глобального інформаційного поля залишалася невисокою, оскільки основним джерелом інформації все ще була друкована продукція, а основним каналом отримання інформації — школа. Російський дослідник С. Переслегін у цьому зв'язку зауважує, що ситуація стала змінюватися з появою радіотрансляції — «виник новий канал отримання інформації, не пов'язаний із школою і — на відміну, наприклад, від будь-яких форм друкованої продукції — такий, що не передбачає наявність у користувача будь-яких апріорних навичок» [235, с. 520]. 1897 р. Г. Марконі запатентував апарат електрозв'язку без дротів за допомогою електромагнітних хвиль. У 1901 році ним вперше було здійснено радіозв'язок через Атлантичний океан. Із цього часу радіо стає реальним конкурентом писемній культурі. Винайдення радіо сприяло знайомству з досягненнями культури, давало можливість бути в курсі політичного життя і тим людям, які з певних причин не могли користуватися друкованою продукцією. Культура суспільства дедалі більше стає медіально опосередкованою. Значення винаходу радіо для соціального конструювання дає підстави М. Маклюєну назвати нову епоху в розвитку масмедіа «Галактикою Марконі». Звертаючи увагу на вплив масмедіа в психічному та соціальному житті людства, М. Маклюєн наголошує на тому, що з появою електрики та видів масмедіа, які стало можливим створити в зв'язку з цим винаходом, відбулися зміни і в людському суспільстві. «Електрична писемність і електрична швидкість навалили на людину інтереси всіх інших людей. І тепер вона знову стає племінною. Рід людський знову стає єдиним племенем» [176, с. 194–195].

Про вплив радіо на маси, про те, що певні радіопередачі можуть перетворити суспільство на «натовп», заговорили після трансляції радіоінсценування роману Г. Уельса «Війна світів», здійсненої у 1938 році в США. Трансляція породила масовий психоз: люди покидали свої домівки, шукали сховищ, нервові розлади приводили людей у лікарні, натовп спричинив тисняву людей на вокзалах. У поліцейських відділах та редакціях газет не замовкали дзвінки від тих, хто хотів взнати про справжні розміри катастрофи. Ці події допомогли усвідомити силу впливу радіо на психіку людей. Ще могутнішою, ніж радіо, силою соціальної маніпуляції стало кіно. Як відомо, саме візуальна інформація має найбільшу силу впливу. Тому кіно досить швидко перетворилося на могутній засіб пропаганди ідей і життєвих ідеалів того суспільства, яке його створювало, що проявилось як у тематиці фільмів, так і в самих формах вираження, за допомогою яких утверджувалися відповідні морально-естетичні цінності.

Кіно розвинулося із фотографії, винахід якої підштовхнула доповідь англійського хіміка Г. Ф. Толбота в Королівському Товаристві, яка була присвячена мистецтву фотогенічного малювання без допомоги олівця художника. Винахідником фотографії вважають французького художника Л. Ж. Дагера, який у 1839 році створив спосіб отримання фотозображень та першим подав заяву на патент. Фотографія стала реальним документом історії, дала можливість зафіксувати образи та події для нащадків. Це збільшило тиражування образів людей, ландшафтів. У сфері культури її винахід призвів до революції в традиційних мистецтвах: художник часто вже не може зображувати світ, який фотографують, який позбавлений унікальності і він іде в світ абстракції, модерністських пошуків, до розкриття внутрішнього творчого процесу. Аналогічний процес спостерігається і в літературі: письменник також відходить від описання зовнішніх факторів життя у духовну сферу. Тобто, фотографія призвела до заміни копіювання, ілюстрації реальності більш тонкими сферами — свідомістю і підсвідомістю. Саме у цей час збули розроблені метод психоаналізу З. Фрейда [297] та аналітична психологія К. Юнга [330]. Теоретики пропаганди використали психоаналіз для обґрунтування ролі медіа: пропаганда буде найбільш ефективною при зверненні до Воно. Це може викликати дії, яким не в силах завадити Его і Суперего. Але при цьому Его, осмислюючи події і свою реакцію на них, буде почувати провину.

Кіно як технічний винахід з'явилося у 1895 році завдяки братам Огюсту і Луї Люм'єрам, але заявило про себе як про новий вид комунікації в середині 1920-х років. Поява кіно стала свого роду революцією в галузі ЗМІ, оскільки виявилось не просто новим видом масового видовища, а тим видом масмедіа, який змінив усі умови

сприйняття інформації і утворення уявлень. Кіно увібрало в себе і роман, і газету, і сцену. У ньому зорова інформація завдяки своїй наочності стає констатацією фактів і глядач часто піддається такому впливу кадрів, протистояти якому він не може. Якщо ілюстровану газету читач може швидко проглянути, то фільм у більшості випадків сприймається глядачем як видовище справжнього життя. З появою кіно змінюється і традиційне розуміння сутності самої комунікації, яке передбачає по-своєму рівноправні відносини до об'єкта комунікації як з боку того, хто надсилає інформацію, так і з боку того, хто сприймає її. Ці відносини повністю змінилися в результаті заміни слова зображенням, коли повна відсутність слів чи їхнє нерозуміння компенсуються сприйняттям зображення.

Ж. Дельоз розглядав кіно як своєрідний матеріальний еквівалент ніцшеанської «волі до влади», місце, де розчиняється філософія, що шукає сенсу, де на поверхню виходять сумнівні образи, які не містять ніякої цінності. Ці образи, які зачаровують нас, повертають нам реальність як таку, але ця реальність є реальністю бажань, тих сил, що вступають у відносини один з одним і породжують владу як абсолютнебажання. Мова йде про набір образів, які віртуалізують реальність. До кіно це було справою філософії, а не мистецтва. Проте тотальність кінематографічної віртуалізації, як вважає Ж. Дельоз, дає можливість «повернення філософії» у мить її рефлексії [76]. Поява кінематографа, який інтегрує традиційні види соціальної взаємодії (хроніку, опис історичних подій, філософські тексти, моральні та естетичні норми, театр, рекламу тощо) особливо посилює характер синкретичності символічних засобів, створюючи нову реальність — медіареальність. Саме з появою кіно виникає можливість створювати соціальні образи, які, на відміну від образів, що створювалися літературою і які стимулювали уяву, занурюють людину в світ віртуальної реальності, яка проєктується і подається під певним кутом зору авторами фільмів.

Кіно тісно пов'язане з технікою, промисловістю, економікою і соціумом. Воно, як і радіо, стало одним із перших видів масмедіа, які породили феномен «масовості». У західній соціології феномен «масовості» розглядається як явище ринку. «Твори мистецтва, науки і т. п. у цьому контексті існують у якості предметів споживання з явною комерційною зацікавленістю, вони повинні враховувати смаки і запити масового споживача, щоб бути здатними при продажі приносити їм прибуток» [134, с. 108]. Бізнесменів Америки можна по праву назвати засновниками «масової культури». Вони зробили цілу систему комерціалізації мистецтва, спираючись на його видовищність. Американські фільми заповнили екрани кінотеатрів світу. Кінематограф здатний поставити на конвеєр будь-яку акту-

альну тему і донести її до широкої аудиторії. В. Беньямін, оцінюючи специфіку «масовості» кінематографу, підкреслював, що «орієнтація реальності на маси і мас на реальність — процес, вплив якого і на мислення, і на сприйняття безмежний» [25, с. 70]. Кіно, як засіб масової комунікації, виконує функцію об'єднання великої аудиторії в єдиному настрої та має соціальний вплив. Контакт фільму і публіки виникає не стільки на основі передачі та засвоєння інформації, як на основі співпереживання, через естетичний вплив твору кіно, через активне залучення глядача у світ екрану. Здійснюючи вплив на рівні емоцій, кіно впливає на аудиторію на рівні чуттєво-емоційного стану людини і мас. «Потенціал суспільного впливу кінематографу, можливість здійснювати функцію комунікації в комплексі, через метафізичний образ, обумовлений такими рисами кіноповісті, як найтісніший зв'язок з реальним буттям людей, здатність фільму залучати глядача у свій простір і передати глядачу певні емоційні сутності. Вплив картини на глядача краще за все визначається поняттям катарсису — потрясіння, емоційного впливу на людину» [134, с. 111]. Кіно — це медіа, яке, користуючись своєю видовищною природою, впливає на широку аудиторію, ставить людину в ситуацію інформаційної залежності, заволодіває свідомістю глядача. Кіно здатне управляти настроями мас, переносити їх у світ фантазії, віри в краще майбутнє. Воно здатне управляти настроями мас, що певною мірою дозволяє попередити соціальні вибухи. Замість прямого залякування і насилля через радіопрограми та образи кінофільмів здійснюється масове навіювання поглядів тих, хто контролює настрої у суспільстві.

Як ми зазначали в одній із праць [216, с. 156], глядачем, який перебуває у полоні образів, досить легко управляти, адже донесення інформації відбувається через певні шаблони (актуальні символи часу, на яких виховується людина), які є звичними для людини і засвоюються нею на підсвідомому рівні. Залишається лише підігнати інформацію під формат певного шаблону, висловити цю інформацію доступною для глядача мовою, оскільки її сприйняття залежить від культурної підготовки глядача і рівня знання мови кіно.

Інформація впливає на кожного із нас. Мова кіно, як мова будь-якого іншого медіа,— це технологія, за допомогою якої воно описує світ з певною метою. Людина не може усвідомлювати вплив медіа, а тому вона дивиться на світ під впливом певного кінообразу. Кіно інформаційне за своїм змістом, воно вносить людину в інший світ, здатне керувати настроєм глядачів. Воно діє на емоційному, підсвідомому рівні, створюючи атмосферу фантастичного захоплення «зірками». Містика, що оточує кіносвіт, нагадує сакральні аспекти

мистецтва, релігії, а кінообрази постають як «таїнство, яке несе у собі реальність» [178, с. 22].

Характеризуючи зміни, які відбулися у суспільстві «другої хвилі», Е. Тоффлер зазначав, що на одному рівні індустріальна революція створила достатньо інтегровану соціальну систему із своїми особливими технологіями, із своїми власними соціальними інститутами та своїми власними інформаційними каналами, причому всі вони добре підігнані один до одного. Але на іншому рівні вона зруйнувала єдність суспільства, яка лежала в її основі, створюючи стиль життя, повний економічної напруги, соціальних конфліктів і психологічного нездоров'я [280, с. 78].

Насамперед, зміни, які відбулися у суспільстві через появу електрики, характеризуються зміною тенденцій розвитку національних держав: якщо до цього йшло посилення націоналізму, то тепер спостерігається тенденція до глобалізації. Те, що світ стає все більше пов'язаним економічно, показали Всесвітні виставки, перша з яких відбулася в Лондоні в 1851 році. Виставка продемонструвала не тільки досягнення технічного прогресу та сприяла досягненню комерційних цілей, але й допомогла людям усвідомити реальність індустріальної цивілізації, взаємозв'язок та цілісність світу. Як зазначив С. Переслегін, «індустріальна фаза передбачає принаймні одну глобальність — виникнення загальнопланетарної системи обміну. Це означає, у свою чергу, неминучість появи світової валюти, відповідних розрахункових центрів і густої комунікаційної мережі. Емблемою фази стають залізниці та кораблі з механічними двигунами, характерні швидкості чисельно зростають (більше 1200 км. на добу) ...» [235, с. 469]. Якщо раніше власники підприємств були зацікавлені в посиленні національних держав, які захищали їхні інтереси у конкуренції з представниками іноземних компаній, то тепер, завдяки новим видам зв'язку, вони можуть розвивати підприємництво у світовому масштабі. Як справедливо зазначає У. Бек, «етнічна політика самообмеження і самоізоляції вступає у суперечність із світовими економічними залежностями, транснаціональними інформаційними і культурними потоками, глобальними ризиками та кризами, а також можливостями втручання світових політичних акторів» [23, с. 163].

На цю ж тенденцію вказує й М. Маклюен: «Електрика не централізує; вона децентралізує. Тут відмінність приблизно така ж, як між старою системою сполучення залізницями та системою циркуляції енергії в електромережі. Перша має потребу в кінцевих пунктах і крупних міських центрах. Електроенергія ж, однаково доступна людині як у фермерському домі, так і в номері-люкс для важливих чиновників, дозволяє будь-якому місцю бути центром і не потребує значних агрегацій... Залізні дороги вимагають одноманітного політичного

та економічного простору. Літак і радіо, навпаки, допускають крайню міру перервності і різномірності у просторовій організації» [176, с. 44–45]. Тобто в індустріальну епоху, коли завдяки телеграфу, телефону чи радіо з'являється можливість комунікації в масштабах планети, відбувається конструювання глобального медіапростору.

Поява міжнародних організацій у другій половині XIX ст. була закономірним явищем і стала відповіддю на розвиток економічних і соціально-політичних відносин, які вийшли за рамки національних держав і викликали об'єктивну потребу в кооперації і координації міждержавних зусиль у вирішенні принципово нових, транснаціональних завдань. Однією із перших міжнародних міждержавних організацій став Всезагальний поштовий союз, створений в 1874 р. для забезпечення організації і удосконалення міжнародної поштової служби (з 1878 р.— Всесвітній поштовий союз) [322, с. 17].

1875 р. в Нью-Йорку Г. Олкотт та О. Блаватська заснували Теософське товариство, метою якого було створення всесвітнього братства, яке б поширювало теософський світогляд, що включав в себе філософію, релігію, науку та мистецтво. 1893 р. був заснований Міжнародний інститут соціології, під егідою якого стали проводитися Всесвітні соціологічні конгреси. Усвідомлення творчо мислячими людьми своєї відповідальності за долю людства породило ідею скликання в 1900 році в Парижі I Всесвітнього філософського конгресу і з цього часу зібрання проводяться регулярно. Спостерігається інтернаціоналізація науки, яка за своєю сутністю не визнає кордонів. Розвиток науки вимагає вільного обміну інформацією і одним із перших це зрозумів А. Нобель, на честь якого в 1901 році заснована Нобелівська премія, яка присуджується з того часу за внесок у розвиток науки та збереження миру. Саме в цей період виникають ідеї, що на зміну розмаїттю мов має прийти єдина мова. Значні надії поклалися на есперанто, яку створив у 1887 році Л. Заменгоф, псевдонім якого — *Doktoro Esperanto* (той, хто сподівається). Ця мова набула значної популярності та досягла піку свого розвитку в середині XX ст.

На цьому етапі створюються і перші міжнародні спортивні організації. У 1892 році створено Міжнародну федерацію академічної греблі, а в 1904 році — Міжнародну федерацію футбольних асоціацій. Найбільш значною подією цього часу в інтернаціоналізації культурних зв'язків та гуманізації міжнародних суспільних відносин стало створення в 1894 році Міжнародного Олімпійського комітету, коли в Парижі за ініціативою П. де Кубертена відбувся конгрес, який прийняв рішення про відродження Олімпійських ігор та проведення їх раз на чотири роки. Перші Олімпійські ігри нового часу за участі 311 спортсменів із 13 країн відбулися в Афінах у 1896 році. З часом Олімпійські ігри

стали по суті всепланетарним явищем, а олімпійський рух перетворився на один із наймасовіших рухів сучасності.

У цей час розпочинається стрімкий розвиток масової культури в США, а потім у Європі, насамперед у сфері кіно (У. Дісней), музиці (джаз), літературі (М. Мітчелл, У. Фолкнер, Т. Вульф). 1925 р. було здійснено радіотелефонний зв'язок на коротких хвилях між Лондоном та Сіднеєм, у 1935 році — перший навколосвітній радіотелефонний дзвінок за допомогою радіохвиль та телефонного кабелю [321, с. 227–228, 235–236]. Усе це є свідченням того, що економічні, культурні, суспільні відносини виходять за межі національних держав і досягають глобальних масштабів.

Нові масмедіа, виникнення яких обумовлене технічною революцією, прискорюють процес модернізації впливу на суспільну свідомість. Через розпад феодальних відносин і розвиток капіталістичних відносин у європейських країнах формується буржуазний тип світогляду, у людей виникають нові духовні потреби та ідеали — з'являється свободний, автономний індивід. Тільки в умовах масового поширення друкованого слова стає можливою демократизація суспільства на основі виборчого права. Саме друкованим, а не усним чи писемним словом, формується ізольована людська індивідуальність. Для людини індустріального суспільства стає характерною орієнтація на досягнення соціального успіху. В економіці замість натурального господарства домінують гроші та ринок із його духом свободної конкуренції. Для індустріального суспільства характерним є нарощення потоків інформації та комунікації, які стають складовою комплексу ринкових відносин. У цьому суспільстві й сама інформація стає товаром, що тиражується масмедіа. У політичній сфері формуються демократичні інститути (загальні вибори, багатопартійність, громадянське суспільство); універсалізм законів; розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову; рівність усіх перед законом.

Економічний, політичний та культурно-ідеологічний аспекти діяльності масмедіа нерозривно зв'язані між собою. В індустріальну епоху створення, поширення та сприймання символічних форм, які передаються масмедіа, спрямоване на конструювання соціальної реальності цієї доби: розвитку промислового капіталізму, утвердження ідеї недоторканості приватної власності, формування національної держави, демократизації суспільства на основі виборчого права, поширення масової культури та індивідуалізму, атомізації людської індивідуальності, утвердження ліберально-демократичної системи цінностей. Взаємодія цих процесів відіграла ключову роль у формуванні буржуазного суспільства й культури Модерну в Європі. Новий час породив активних діяльних людей, девізом яких стало перетворення всіх сфер буття соціуму.